

Πανεπιστήμιο και καπιταλισμός

Εισαγωγή

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου αποτελεί η σχέση του πανεπιστημίου με τον κοινωνικό τρόπο παραγωγής. Ενδεχομένως, για πολλές απόψεις αυτή καθαυτή η θεμελιακή συσχέτιση του άρθρου να θεωρηθεί ως ευθύς εξαρχής βεβαρυμένη με τα θανάσιμα αμαρτήματα του αναγωγισμού (reductionism) και του οικονομισμού (economism). Ακόμη και για ορισμένες θεωρήσεις εντασσόμενες στη μαρξιστική παράδοση, η παιδεία, ο πολιτισμός και η εκπαίδευση ανήκουν, με βάση την απλοϊκή και απλοποιητική διάκριση βάσης-επικοδομήματος, στη δεύτερη σφαίρα. Συνεπώς, αυτή η κατά βάση ιδεολογική λειτουργία τους δεν αμφισβητεί μεν, αλλά χαλαρώνει εξαιρετικά τη συσχέτιση κοινωνικών σχέσεων παραγωγής και εκπαιδευτικών μηχανισμών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της οπτικής αποτελούν πολλοί συγγραφείς που, ξεκινώντας από τα πλαίσια της αλτουσεριανής παράδοσης των Ιδεολογικών Μηχανισμών του Κράτους και της σχετικής τους αυτονομίας, καταλήγουν σήμερα σε μετα-μοντέρνες απόψεις: δηλαδή όχι απλά στην αυτονόμηση αλλά και στην προτεραιοποίηση της σφαίρας της ιδεολογίας και του λόγου (discourse) έναντι των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής. Για όλες αυτές τις οπτικές —και όχι μόνο— η θεμελιακή υπόθεση του παρόντος άρθρου θα υποπίπτει στα επιπρόσθετα αμαρτήματα της κεφαλαιο-θεωρητικής (capital-theoretical) προσέγγισης και ενδεχομένως του λειτουργισμού (functionalism). Χωρίς να θέλουμε να υπεισέλθουμε στην ουσία αυτών των θεμελιακών διαφωνιών, θα υποστηρίξουμε ότι οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής αποτελούν τη βάση κάθε κοινωνικής συγκρότησης και κάθε κοινωνικοποιητικής (societalising) διαδικασίας — κατά τη νέα προσφιλή έκφραση πολλών από τις προαναφερθείσες απόψεις. Οι συνακόλουθες διαδικασίες της κοινωνικής αναπαραγωγής προκύπτουν από τη διαλεκτική παραγωγή αυτού του βασικού πυρήνα (cell-form) και βρίσκονται σε μια σχέση αυτοτέλειας αλλά όχι αυτονομίας από τον πρώτο. Συνεπώς, προκύπτουν από τις βασικές του σχέσεις αλλά επιπλέον —σε ένα χαμηλότερο επίπεδο αφαίρεσης— συγκροτούν τις δικές τους αυτοτελείς σφαίρες ή στιγμές λειτουργίας, που όμως βρίσκονται σε διαρκή συνάφεια, αλληλεξάρτηση αλλά και ανάδραση με το σύνολο της κίνησης και την πρωταρχικά καθοριστική στιγμή της, δηλαδή τη στιγμή της παραγωγής¹.

Ο Σταύρος Δ. Μαυρουδέας είναι λέκτορας στο Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Η βασική μας υπόθεση, όσον αφορά την κοινωνική γνώση (και την εκπαίδευση σε αυτή), είναι ότι αυτή πηγάζει από —και απευθύνεται ως λειτουργικός σκοπός— την κοινωνική παραγωγή. Δεν αγνοούμε τις ευρύτερες πολιτισμικές-πολιτιστικές προαπαιτήσεις και επιπτώσεις της κοινωνικής γνώσης και εκπαίδευσης· όμως υποστηρίζουμε ότι ο ουσιακός πυρήνας τους είναι η σχέση με την κοινωνική παραγωγή. Κατ' αντιστοιχία, ο ουσιακός πυρήνας ενός κοινωνικού συστήματος είναι ο κοινωνικός τρόπος παραγωγής, αν και η κοινωνική συγκρότηση δεν περιορίζεται μόνο στις άμεσες απαιτήσεις της παραγωγής, αλλά καλύπτει ευρύτερους τομείς της συνολικότερης κοινωνικής αναπαραγωγής.

Η θέση αυτή διαφέρει ριζικά από τη θεώρηση των νεοκλασικών οικονομικών της εκπαίδευσης, που πράγματι διακατέχονται από ένα μωπικό και α-κοινωνικό οικονομισμό. Η νεοκλασική θεωρία υποβαθμίζει την εκπαίδευση σε έναν απλό κλάδο της οικονομίας και ακολούθως εισάγει και προσαρμόζει το σύνολο του οπλοστασίου της: εκπαιδευτικές συναρτήσεις παραγωγής (educational production functions) και αντίστοιχες παραγωγικές συναρτήσεις οριακής παραγωγικότητας (marginal productivity functions) και καταναλωτικές συναρτήσεις οριακής ωφελιμότητας (marginal utility functions). Στο νεοκλασικό υπόδειγμα οι πολιτιστικές επιπτώσεις της εκπαίδευσης θεωρούνται εξωτερικές οικονομίες (externalities), έμμεσες επιπτώσεις (spill-over effects) που διαχέονται στο σύνολο της οικονομίας, άσχετα όμως από τη βασική λειτουργία της εκπαίδευσης. Η τελευταία δεν αποσκοπεί σε αυτές τις εξωτερικές επιπτώσεις, αλλά λειτουργεί ως τυπικός οικονομικός κλάδος [για τα νεοκλασικά οικονομικά της εκπαίδευσης δες Schultz (1964), Blaug (1976), Bowen (1977)].

Με βάση τις ανωτέρω επισημάνσεις, η ανά χείρας μελέτη στοχεύει στην ένταξη του πανεπιστημίου στους κοινωνικούς τρόπους παραγωγής. Ιδιαίτερα, υποστηρίζει ότι το πανεπιστήμιο αποτελεί μια αποκλειστική και ειδική υπο-σχέση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Ακολούθως, αποσκοπεί στον εντοπισμό της βασικής λειτουργικής συσχέτισής τους καθώς και στη διάκριση διαφορετικών ιστορικών φάσεων-σταδίων του πανεπιστημίου σε συνάφεια —ή μη— με στάδια του κοινωνικού τρόπου παραγωγής.

1. Καπιταλισμός, επιστήμη και εκπαίδευση

Το πανεπιστήμιο αποτελεί ένα θεσμό παραγωγής γνώσης και εκπαίδευσης της αστικής κοινωνίας. Δεν υπήρχε ως διαδικασία σε προηγούμενους κοινωνικούς τρόπους παραγωγής, παρά μόνο στα πρώτα του βήματα, δηλαδή στην τελευταία περίοδο του προηγούμενου κοινωνικού συστήματος και ενώ είχαν αρχίσει να αναδύονται οι πρώιμες αστικές μορφές. Συνεπώς, μιλάμε για το αστικό πανεπιστήμιο.

Η προαναφερθείσα θέση άπτεται της γενικής σχέσης της παραγωγής με τη θεωρία και την εκπαίδευση, δηλαδή με τη συνεκτική συγκρότηση και τη συστηματοποιημένη μετάδοση της κοινωνικής γνώσης. Η θεωρία αποτελεί ένα θεμελιακό ειδικό χαρακτηριστικό των ανθρώπινων κοινωνιών. Το ανθρώπινο είδος —αντίθετα με το υπόλοιπο ζωικό βασίλειο— δεν περιορίζεται να βιώνει αισθητηριακά την πραγματικότητα, αλλά επίσης αποπειράται να την αφομοιώσει ως σκέψη και βέβαια με στόχο την επίλυση πρακτικών προβλημάτων. Πρόκειται επομένως για την αναπαραγωγή της αντικειμενικής πραγματικότητας στη συνεί-

δοση των ανθρώπων —με τις ιδιαιτερότητες, τη «σχετική αυτονομία» και τη μη-γραμμική σχέση με την αντικειμενική πραγματικότητα που διέπουν αυτή την αναπαραγωγή. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, προκύπτει από πρακτικά, εμπειρικά ζητήματα και ταυτόχρονα αποσκοπεί στην τελική παραγωγή πρακτικών λύσεων. Κατά συνέπεια, η θεωρητική δραστηριότητα στηρίζεται πάνω στην πράξη, η θεωρία συνδέεται αναπόσπαστα με την κοινωνική πρακτική.

Κατ' επέκταση, η επιστήμη είναι μια ειδικού τύπου θεωρητική συγκρότηση. Δε συνιστούν όλες οι θεωρίες επιστήμη, ούτε υπήρχαν σε όλους τους τύπους ανθρώπινων κοινωνιών επιστήμες. Πρόκειται για τη συστηματική, συνεκτική και απαιτούσα απόδειξη —και κρινόμενη με το κριτήριο του Ορθού Λόγου και όχι οποιοσδήποτε μεταφυσικές προθέσεις— οργάνωση γνωσιο-θεωρητικών συστημάτων. Η οργάνωση των ανθρώπινων γνώσεων με τη μορφή της επιστημονικής συγκρότησης (της επιστήμης) συμπορεύεται, κατά βάση, με την ανάδυση των αστικών κοινωνιών.

Συνήθως, στα ορθόδοξα οικονομικά η σχέση κοινωνίας και θεωρίας βρίσκεται εκτός του πεδίου προβληματικής. Η κοινωνική πραγματικότητα ακολουθεί την πορεία της, η δε θεωρία θεωρείται ως «εξωτερικός», ουδέτερος παρατηρητής — μη ενεχόμενος στις κοινωνικές εξελίξεις και αντιφάσεις. Ρόλος —αλλά και μοναδική δυνατότητα— της θεωρίας είναι να «προσομοιάσει» την πραγματικότητα, να την αναπαραστήσει εικονικά δημιουργώντας ιδεατά μοντέλα (*ideal type model*), που είναι «ως εάν» (*as if*) να ήταν η ίδια η πραγματικότητα. Δεν μπορεί όμως επ' ουδενί λόγω να την αφομοιώσει αυτή καθαυτή και πολύ περισσότερο να αποτελέσει οργανικό τμήμα αυτής της πραγματικότητας και μοχλό κοινωνικών διεργασιών. Η θεώρηση αυτή απηχεί φυσικά την επίδραση της επιστημολογικής μεθόδολογίας του νεο-θετικισμού².

Ένα θεμελιακό πόρισμα της προσέγγισης αυτής αφορά την πρακτική χρήση αλλά και τη δεσμευτικότητα —τη σύνδεση ανάλυσης και προτάσεων πολιτικής— της οικονομικής θεωρίας. Τα ορθόδοξα οικονομικά διακρίνονται συνήθως σε «θετικά» (*positive*) και αξιολογικά ή δεοντολογικά (*normative*) οικονομικά. Τα πρώτα συνίστανται στη διατύπωση θετικών προτάσεων για καταστάσεις πραγμάτων και για γεγονότα που είναι κατά βάση επιδεικτικά απόδειξης. Αντίθετα, οι δεοντολογικές προτάσεις είναι απλά αξιολογικές κρίσεις και εκφράσεις ατομικής ηθικής. Έτσι, τα θετικά οικονομικά είναι απαλλαγμένα από υποκειμενικές εκτιμήσεις και συνεπάγονται μόνο την υποκειμενική και κοινωνικά ουδέτερη αναζήτηση της οικονομικής αλήθειας. Τα δεοντολογικά οικονομικά αναφέρονται στον καθορισμό μέτρων πολιτικής με βάση τις υποκειμενικές αξιολογήσεις των σχεδιαστών τους. Απόρροια της θεώρησης αυτής είναι ότι η μεν ανάλυση θεωρείται ως τεχνική, κοινωνικά ουδέτερη διαδικασία, η οποία οδηγεί σε αδιαμφισβήτητα συμπεράσματα, η δε πολιτική ως εξαρτώμενη από εξωτερικούς υποκειμενικούς παράγοντες. Η πρώτη δε συνδέεται —ή οφείλει να μη συνδέεται— με τη δεύτερη.

Σε αντίθεση με την κυρίαρχη σήμερα θεώρηση των ορθόδοξων οικονομικών, η προσέγγιση της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας, πολύ δε περισσότερο της κριτικής της, συνδέει ρητά την ανάλυση και την πρόταση πολιτικής. Όσον αφορά την κλασική Πολιτική Οικονομία, αυτό γίνεται με τη σύνδεση της ανάλυσης με δεσμευτικά ηθικά και αξιολογικά κριτήρια, καθώς και την προσφυγή στη σφαίρα της πολιτικής για τη στήριξη των κριτηρίων αυ-

τών. Η δε κριτική της Πολιτικής Οικονομίας συνδέει επιπλέον ρητά τη θεωρία με τις κοινωνικές αντιφάσεις και εξελίξεις. Όχι μόνο η ανάλυση συνδέεται με την πράξη και ο μελετητής παύει να θεωρείται παθητικός παρατηρητής, αλλά η σύνδεση αυτή δεν πραγματοποιείται μόνο στο έδαφος της πολιτικής (η οποία, κατά τους κλασικούς, συγκροτείται πάνω στις διστορικές και μη ανατρέψιμες κοινωνικές σχέσεις του καπιταλισμού) αλλά πρώτα και κύρια στο πεδίο των κοινωνικών αγώνων, το οποίο κάθε άλλο παρά δεδομένο για πάντα και διστορικό είναι. Η ιστορική και κοινωνική εξέλιξη καθορίζει την ανάπτυξη της θεωρίας, όχι όμως με ένα μονοσήμαντο και μονόπλευρο τρόπο, αλλά με αντιφάσεις, συγκρούσεις και αναδρασσιμότητα. Η σχέση κοινωνικής εξέλιξης και θεωρίας είναι δυναμική και αμφίπλευρη: η κοινωνική εξέλιξη ανταναλάται —μη γραμμικά— στη θεωρία, αλλά και η τελευταία επιδρά δευτερευόντως στην πρώτη. Η θεωρία γεννάται μέσα από τα κοινωνικά δρώμενα και επιπρόσθετα αποτελεί και αυτή με τη σειρά της ένα από αυτά. Επιπλέον, εφόσον διαπερνάται από τις κοινωνικές αντιφάσεις, κατά συνέπεια διασπάται και σε διαφορετικές πλευρές και εκδοχές, που εκφράζουν και τις διαφορετικές σκοπιές των αντιμαχόμενων πόλων. Ταυτόχρονα όμως, διατηρεί και τη σχετική αυτοτέλειά της από την κοινωνική πραγματικότητα και τις αντιφάσεις της, εφόσον αποτελεί την ιδιοποίηση αυτής της πραγματικότητας από την ανθρώπινη νόηση.

Η απάντηση στο ερώτημα περί του τι είναι και πώς συγκροτείται μια επιστήμη έπεται άμεσα από την προηγούμενη θέση περί της σχέσης κοινωνίας και θεωρίας. Σύμφωνα με την ορθόδοξη θεώρηση, η επιστημονική γνώση είναι η αποκάθαρση του πεδίου της θεωρίας από οποιεσδήποτε «υποκειμενικές» (ατομικά ή κοινωνικά) θέσεις και η ανεύρεση της μιας και μοναδικής αντικειμενικής αλήθειας. Εάν όμως απορριφθεί ο θετικιστικός και α-κοινωνικός ψευδοαντικειμενισμός της ορθόδοξης προσέγγισης, τότε οφείλει να δειχτεί τι συνιστά επιστήμη. Η επιστήμη δεν αποτελεί «αντικειμενική», ουδέτερη κοινωνικά, καθαρή γνώση. Αντίθετα, εκφράζει μια συγκεκριμένη κοινωνικά και ιστορικά θεωρητική συγκρότηση (corpus), που αναπαριστά με ένα συγκεκριμένο κοινωνικά τρόπο το αντικείμενό της, με βάση όμως το κριτήριο του Ορθού Λόγου. Η αναπαράσταση αυτή δεν είναι ιδεότυπος (ideal type model): εμπεριέχει την πραγματικότητα όμως αφομοιωμένη και εκφραζόμενη υπό το ειδικό {κοινωνικό} πρίσμα της κοινωνικής δομής που γεννά και υπηρετείται από τη συγκεκριμένη επιστήμη. Επομένως, πρόκειται περί μίγματος αντικειμενικής αλήθειας και «υποκειμενικής» (αλλά ιστορικά εξίσου αντικειμενικής) κοινωνικής αντίληψης και απεικόνισής της. Συνεπώς, είναι συγκεκριμένη ιστορικά και κοινωνικά (απηχεί τον «υποκειμενισμό» της εποχής της και της κοινωνίας της), εφόσον το ποια ερωτήματα θα τεθούν, ο τρόπος που θα τεθούν και εν πολλοίς οι απαντήσεις που θα δοθούν (και αυτές που θα αποκλειστούν είτε ρητά ως μη έγκυρες είτε άρρητα μέσω της αποσιώπησης) εξαρτάται από το στάδιο και τις αντιφάσεις της κοινωνικής εξέλιξης. Είναι χαρακτηριστικό ότι γνωστικοί τομείς που στη σημερινή κοινωνία υπάγονται στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους (π.χ. ιατρική, φιλοσοφία, μαθηματικά κ.λπ.), σε μια σειρά αρχαίες κοινωνίες υπαγόταν στην αμοδιότητα του Μάγου-Αρχιερέα, δηλαδή σε μια άλλη γνωσιακή συγκρότηση (η μαγεία ως η επιστήμη των αρχαίων κοινωνιών). Επιπρόσθετα, αντικειμενικά υπαρχτά προβλήματα, που όμως δεν ήταν κοινωνικά και ιστορικά έγκυρα και επιλύσιμα —σε διάφορες ιστορικές περιόδους— απαντήθηκαν με τρόπους οι οποίοι σήμερα έχει αποδειχτεί ότι ήταν καταφανώς εσφαλμένοι [π.χ. η αντίληψη

(και η κοινωνική λειτουργικότητά της και επομένως η εγκόσμια «αλήθειά» της) ότι η Γη είναι επίπεδη, με βάση την οποία λειτούργησαν μια σειρά αρχαίες κοινωνίες].

Κατά συνέπεια, η επιστήμη δεν είναι η απόλυτη, αδιαμφισβήτητη Αλήθεια —πέρα από κοινωνικούς προσδιορισμούς—, ουδέτερη και άμωμη από αντιφάσεις και επιρροές. Αντίθετα, υπόκειται στην ιστορική και κοινωνική εξέλιξη και στις συγκρούσεις και αντιφάσεις της. Ο μελετητής έχει σχέση (δε βρίσκεται εντελώς έξωθεν) με το παρατηρούμενο. Το τι συγκροτείται και τι όχι ως επιστήμη, όπως επίσης και η διαίρεση σε επιστημονικούς κλάδους εξαρτάται από την κοινωνική εξέλιξη (και στις διαιρεμένες σε τάξεις κοινωνίες, πρώτα και κύρια από την ταξική πάλη)³. Συνεπώς, η αλήθεια αλλά και η ψευδής συνείδηση συνυπάρχουν μέσα σε ένα επιστημονικό πλαίσιο. Η επιβεβαίωση της αλήθειας —και η εγκαθίδρυσή της ως απαράβατου, αδιαμφισβήτητου δεδομένου για όλες τις θεωρίες— εξαρτάται από την ιστορική και κοινωνική πορεία.

Στην ιστορία της ανθρωπότητας και στις διάφορες γνωσιοθεωρητικές συγκροτήσεις που εμφανίζονταν σε κάθε κοινωνικό σύστημα συνυπήρχε ένα μίγμα ορθολογικών και μεταφυσικών θεωρήσεων. Αντίθετα με τις προηγούμενες από την αστική κοινωνίες, η τελευταία —ιδιαίτερα στην πρώτη φάση ανόδου και ακμής της— αντικαθιστά την ηγεμονία των μη έλλογων και μεταφυσικών στοιχείων πάνω στην ανθρώπινη γνώση και νόηση με την απαίτηση του ορθολογισμού: τα πάντα έχουν μια λογική ερμηνεία και είναι δημιουργήματα της εγκόσμιας ανθρώπινης πραγματικότητας⁴. Η απαίτηση της ορθολογικότητας και της εγκόσμιας αποδειξιμότητας προέκυψε εν πολλοίς από την εκμηχανισμένη παραγωγική δομή του καπιταλισμού. Η ανάπτυξη σύνθετων και μηχανικών τεχνολογιών απαιτούσε ανάλογο προσανατολισμό της δομής της κοινωνικής γνώσης. Συνεπώς, ο κόσμος της επιστήμης άρχισε σταδιακά να επεκτείνεται στο σύνολο σχεδόν των πεδίων της κοινωνικής γνώσης και θεωρίας και να εκτοπίζει —ή να περιχαρακώνει— τα μεταφυσικά στοιχεία⁵.

Στα προκαπιταλιστικά κοινωνικοοικονομικά συστήματα η συγκρότηση και μετάδοση της κοινωνικής γνώσης και εμπειρίας σπάνια —και μόνο κατ' εξαίρεση και για ειδικές κοινωνικές τάξεις και στρώματα — γινόταν μέσω διακριτών από την κοινωνική παραγωγή εκπαιδευτικών διαδικασιών. Συνήθως, οι σχετιζόμενες με την παραγωγική βάση της κοινωνίας γνώσεις και εμπειρίες συγκροτούνταν μέσα στην ίδια τη σφαίρα της κοινωνικής παραγωγής. Αντίθετα, ο ώριμος καπιταλισμός —σε όχι απόλυτη διάκριση από τις πρώιμες φάσεις του, όπου μεγάλο τμήμα της κοινωνικής γνώσης που αφορούσε την παραγωγή παραγόταν και συγκροτούνταν μέσα ή δίπλα στην άμεση διαδικασία της παραγωγής (σχολές μαθητείας κ.λπ.)— διακρίνει συστηματικά τη σφαίρα γένεσης της κοινωνικής εμπειρίας (πρωτίστως την κοινωνική παραγωγή) από το πεδίο συνεκτικής συγκρότησής της, αναπαραγωγής της και εκπαίδευσης πλέον του συνόλου σχεδόν του πληθυσμού. *Η παραγωγή διακρίνεται από τη θεωρία και την εκπαίδευση.* Εάν σε προηγούμενες κοινωνίες η ανάπτυξη της κοινωνικής θεωρίας (ως αφομοίωσης της πραγματικότητας από τη νόηση με σκοπό την παρέμβαση στην πραγματικότητα) και οι διαδικασίες μετάδοσής της δεν ήταν αποσυνδεδεμένες από την κοινωνική παραγωγή και ζωή, στον καπιταλισμό διακρίνονται συστηματικά. Συνεπώς, η συγκρότηση-συστηματοποίηση των κοινωνικών γνώσεων σε θεωρία —πολύ δε περισσότερο σε επιστήμη— και η εκπαίδευση σε αυτήν πραγματοποιούνται έξωθεν της άμεσης διαδικασίας της παραγωγής.

Η κίνηση αυτή βασίζεται σε μια τόσο τοπολογική όσο και υποκειμενική μετατόπιση. Τοπολογική μετατόπιση, γιατί η εργασιακή εμπειρία εξέρχεται του εργοστασίου (ή ακριβέστερα της άμεσης διαδικασίας της παραγωγής) και εισέρχεται —με σκοπό τη μετάλλαξη της— στο πανεπιστήμιο. Υποκειμενική μετατόπιση γιατί φορέας και κάτοχός της παύει πλέον να είναι ο εργάτης και γίνεται ο κεφαλαιοκράτης και οι εντολοδόχοι του. Η ουσιασκή βάση αυτής της μετατόπισης βρίσκεται στην ίδια τη φύση της κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας εργασίας (labour process). Ο κεφαλαιοκράτης και οι εντολοδόχοι του (ειδικοί, τεχνικοί, διευθύνοντες κ.λπ.) οφείλουν να υπεξαιρέσουν την εργασιακή εμπειρία του εργάτη, έτσι ώστε να την αποκαθάρουν από στοιχεία εκτός της λογικής του κεφαλαίου και να την οργανώσουν και συστηματοποιήσουν σε πρακτικές τεχνικές εφαρμογές και καινοτομίες. Στον καπιταλισμό ο άμεσος παραγωγός (ο εργάτης) δε διευθύνει ο ίδιος την εργασιακή διαδικασία του, αλλά υπόκειται στον κεφαλαιοκρατικό έλεγχο και διεύθυνση. Ταυτόχρονα, είναι ο μόνος που είναι σε θέση να έχει εργασιακή εμπειρία (η οποία είναι κατά βάση εμπειρική-πρακτική) και να παράγει πρακτικές λύσεις σε εργασιακά προβλήματα. Πρόκειται δηλαδή για την *πείρα του συλλογικού εργάτη*. Η πείρα αυτή δεν υπάγεται —τουλάχιστον καθ' ολοκληρία— στη λογική του κεφαλαίου (που στοχεύει στην αύξηση της εκμετάλλευσης και της κερδοφορίας), αλλά αντιθέτως εμπειριέχει πάμπολλα στοιχεία που διευκολύνουν την εκπλήρωση εργασιακών καθηκόντων με τη λιγότερη δυνατή κόπωση⁶. Το κεφάλαιο πρέπει να αφομοιώσει *εκ των έξω* αυτή τη γνώση —εφόσον ο ίδιος ο κεφαλαιοκράτης δεν έχει άμεση συνάφεια με αυτή— και ακολούθως να την εκκαθαρίσει από τα στοιχεία που αντίκεινται στη βελτίωση της κερδοφορίας και στην αύξηση της εκμετάλλευσης. Η εκκαθάριση αυτή και η συνακόλουθη συστηματοποίηση σε νέες μορφές οργάνωσης της εργασιακής διαδικασίας γίνονται εν πολλοίς εκτός της άμεσης διαδικασίας της παραγωγής και επιπλέον οργανώνονται *επιστημονικά*.

Η Επιστημονική Οργάνωση της Εργασίας —δηλαδή το κίνημα του τείλορισμού— αποτέλεσε μια από τις πρώτες συγκροτημένες εκδοχές αυτής της κίνησης εξωτερικής κεφαλαιοκρατικής ανασυγκρότησης και αποκάθαρσης της πείρας του συλλογικού εργάτη. Βεβαίως, η κίνηση αυτή υπάρχει από τη στιγμή της ίδιας της γένεσης του καπιταλισμού. Παρ' όλα αυτά, στα πρώιμα στάδια του συστήματος δεν είχε αποκτήσει ούτε ένα σαφώς διακριτό χαρακτηριστήρα από την άμεση διαδικασία της παραγωγής ούτε έναν επιστημονικό χαρακτηριστήρα. Είχε περισσότερο ένα χαρακτηριστήρα εμπειρικό και χαρακτηριζόταν ως *εφαρμογή* και όχι ως επιστήμη. Ο τείλορισμός είναι από τα πρώτα ρεύματα που της προσδίδουν επιστημονικό χαρακτηριστήρα και την οργανώνουν αναλόγως (μέθοδοι μέτρησης και εργαλεία αξιολόγησης κ.λπ.). Τα γραφεία μελέτης και χρονομέτρησης μπορεί να βρίσκονται μέσα στο εργοστάσιο, αλλά δε βρίσκονται περισσότερο μέσα στην άμεση διαδικασία παραγωγής από ότι ένα πανεπιστήμιο (πέραν της σύνδεσής τους με την κερδοφορία ενός συγκεκριμένου ατομικού κεφαλαίου). Η μετέπειτα δε ανάπτυξη τμημάτων έρευνας και ανάπτυξης μέσα σε επιχειρήσεις —πολλά από τα οποία είναι ισότιμα αν όχι υπέρτερα από αντίστοιχα πανεπιστημιακά ινστιτούτα— τονίζει ακόμη περισσότερο τη σύγκλιση αυτή.

Τέλος, στον καπιταλισμό το σύνολο σχεδόν του πληθυσμού περνά μέσα από εξωπραγωγικές διαδικασίες εκπαίδευσης, που οργανώνονται ως παράγωγα της επιστήμης. Ο λόγος αυτής της γενικευμένης εφαρμογής της εκπαιδευτικής διαδικασίας είναι η πολυπλοκό-

τητα της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας —σε σύγκριση με τις προηγούμενες της— και η γενική της ανάγκη για ένα έμπειρο (ιδιαίτερα στη λειτουργία σύνθετων τεχνικών συστημάτων) εργατικό δυναμικό⁷. Επομένως, οι αργές, περιορισμένες γνωστικά και αμφίβολες διαδικασίες μαθητείας μέσα στην παραγωγή —ιδιαίτερα όταν η άρχουσα τάξη δεν εργάζεται αλλά διευθύνει την παραγωγή— δεν μπορούν να επιτελέσουν το ρόλο αυτό. Συνεπώς, απαιτείται ένα σύστημα γενικής εκπαίδευσης και τεχνικής κατάρτισης οργανωμένο έξωθεν και συνήθως πριν την παραγωγή⁸. Το πανεπιστήμιο αποτελεί την κορυφή αυτού του συστήματος, εφόσον παράγει την επιστήμη (και βέβαια εκπαιδεύει σε αυτήν) που δίνει τις γενικές κατευθυντήριες γραμμές για το γενικό σύστημα εκπαίδευσης.

Τόσο το γενικό εκπαιδευτικό σύστημα όσο και η πανεπιστημιακή βαθμίδα του τελούν υπό την εποπτεία ή τον άμεσο έλεγχο του κράτους (ως «συλλογικού κεφαλαιοκράτη»), ακριβώς γιατί οι εργάτες δεν είναι ιδιοκτησία κάποιων συγκεκριμένων κεφαλαιοκρατών ούτε εμπορεύματα οι ίδιοι. Μόνο η εργασιακή ικανότητά τους εμπορευματοποιείται. Συνεπώς, δημιουργείται μια αγορά γι' αυτή (η «αγορά εργασίας», κατά τους νεοκλασικούς) και φυσικά ο κανόνας δεν είναι κάποιου τύπου μονοπωλιακή κυριαρχία σε αυτή (μόνο κάποια κεφάλαια να είναι σε θέση να αποκτήσουν το κατάλληλο εργατικό δυναμικό) αλλά ο ανταγωνισμός. Συνεπώς, ενώ κάθε ατομικό κεφάλαιο θα επιθυμούσε ένα εργατικό δυναμικό απολύτως προσαρμοσμένο στις δικές του ιδιαίτερες απαιτήσεις —και ενδεχομένως απρόσφορο για εκμίσθωση από άλλα ατομικά κεφάλαια—, το κεφαλαιοκρατικό σύστημα στο σύνολο του [ως «κεφάλαιο γενικά» (*capital in general*)] απαιτεί ένα εργατικό δυναμικό επαρκώς εκπαιδευμένο και έμπειρο, αφενός, αλλά επίσης και ευέλικτο. Επομένως, ο «συλλογικός κεφαλαιοκράτης» αναλαμβάνει τόσο το μεγάλο κόστος μιας τέτοιας γενικής εκπαίδευσης (σε διάκριση από επιμέρους τεχνικές καταρτίσεις) αλλά και τη διασφάλιση της μη παραμόρφωσης της αγοράς εργασίας από ιδιαίτερα ατομικά κεφάλαια.

Συγκεφαλαιώνοντας, η απουσία της άμεσης παρουσίας του κεφαλαιοκράτη μέσα στη διαδικασία παραγωγής τον οδηγεί στην ανάγκη —ιδιαίτερα υπό την πίεση του ενδοκεφαλαιοκρατικού ανταγωνισμού μέσω του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού— της υπεξαίρεσης-αφομοίωσης της «πείρας του συλλογικού εργάτη». Η τελευταία αποτελεί τον πυρήνα της (εμπειρικής και πρακτικής κατ' αρχήν) γνώσης μέσα στην παραγωγή. Δεν μπορεί να παραχθεί «θεωρητικά» και έξωθεν της πρακτικής εμπειρίας της παραγωγής. Ο κεφαλαιοκράτης οφείλει να κατορθώσει αφενός να την υπεξαίρεσει και αφετέρου να τη μετασηματίσει, γενικεύσει και οργανώσει σε συστηματοποιημένη θεώρηση (θεωρία), από την οποία προκύπτουν καθολικής εφαρμογής (δηλαδή για όλους) πρακτικοί κανόνες. Η διαδικασία αυτή στον ώριμο καπιταλισμό γίνεται μέσω της επιστήμης. Βέβαια, ο ατομικός καινοτόμος κεφαλαιοκράτης θα ήθελε να διατηρήσει τα πρωτοπόρα θεωρητικά πορίσματα ως ατομική ιδιοκτησία του, εξασφαλίζοντας έτσι μια πηγή μόνιμου υπερχέρδους έναντι των ανταγωνιστών του. Η γενική όμως τάση στον καπιταλισμό —άσχετα από επιμέρους υπαρκτά βραχυπρόθεσμα ή/και μεσοπρόθεσμα φαινόμενα μονοπωλιοποίησης ή ολιγοπωλιοποίησης της επιστήμης (πατέντες κ.λπ.)— είναι η μακροπρόθεσμη διάχυση των καινοτομιών⁹. Το κράτος αναλαμβάνει να διασφαλίσει τις γενικές προϋποθέσεις ύπαρξης ενός εκπαιδευμένου και ευέλικτου εργατικού δυναμικού, καθώς και τη σχετικά εύρυθμη λειτουργία του κεφαλαιοκρατικού ανταγωνισμού.

II. Η σχέση - πανεπιστήμιο

Συνεπώς, στον καπιταλισμό η κοινωνική εμπειρία και θεωρία συγκροτείται ως επιστήμη και η καλλιέργεια της επιστήμης είναι υπόθεση διακριτών από την κοινωνική παραγωγή διαδικασιών και θεσμών. Το πανεπιστήμιο είναι το *par excellence* πεδίο συγκρότησης (η κοινωνική διαδικασία) της κοινωνικής εμπειρίας και θεωρίας ως επιστήμης. Επιπλέον, αυτή η τοπολογική μετάσταση διευκολύνει ώστε τα εκάστοτε κυρίαρχα πρότυπα επιστήμης να αποσυνδέονται από τις ταξικές τους ορίζουσες (ιδιαίτερα μέσα στο χώρο της κοινωνικής παραγωγής) και να εμφανίζονται ως ταξικά ουδέτερα. Πρόκειται για μια τυπική αστική φρενιχιστική απαίτηση. Η επιστήμη υπόκειται —πάντα σχετικά αυτονομημένα, εξ ου και η διακριτή συγκρότησή της στα πανεπιστήμια— στις κοινωνικές εξελίξεις και τις εκφράζει.

Με αυτή την έννοια η σχέση-πανεπιστήμιο είναι υποσύνολο της *σχέσης-κεφάλαιο*¹⁰. Η σχέση-πανεπιστήμιο —όπως κωδικά θα την ονομάσουμε— συγκεφαλαιώνει τη μορφή της συσχετίσης επιστήμης/πανεπιστημίου-παραγωγής. Είναι υποσύνολο της σχέσης-κεφάλαιο, ακριβώς γιατί η σχέση-πανεπιστήμιο είναι ειδική σχέση του καπιταλισμού.

Ως θεσμός της αστικής κοινωνίας το πανεπιστήμιο αναπαράγει τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις. Έχει ιδιαίτερη σημασία όχι τόσο στην πρωτογενή διαμόρφωση της θεμελιακής σχέσης, δηλαδή της σχέσης-κεφάλαιο (αυτή συγκροτείται πρώτα και κύρια μέσα στην άμεση διαδικασία παραγωγής και χωρίς κατ' αρχήν εξωοικονομικές ρυθμίσεις και καταναγκασμούς¹¹), όσο στην οργάνωση βασικών προϋποθέσεων και απαιτήσεων της. Εξέχουσα σημασία έχει στην οργάνωση και διαμόρφωση της επιστήμης (δηλαδή της συγκρότησης της θεωρίας και των εφαρμογών της) και ιδιαίτερα σε μια σημαντική δευτερεύουσα σχέση (που αφορά καθοριστικά τόσο τη γενική όσο και την εκάστοτε συγκεκριμένη ιστορικά μορφή του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας): τη σχέση διανοητικής-χειρωνακτικής εργασίας.

Όπως προαναφέρθηκε, στον καπιταλισμό η κοινωνική εμπειρία και θεωρία συγκροτείται ως επιστήμη, δηλαδή με βάση την απαίτηση του Ορθού Λόγου και της εγκόσμιας αποδειξιμότητας και όχι μη έλλογες και μεταφυσικές μορφές. Επιπλέον —λόγω του εκμηχανισμού της διαδικασίας παραγωγής, της διαρκούς επαναστατικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων και ιδιαίτερα του ενδοκεφαλαιοκρατικού ανταγωνισμού μέσω του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού— η επιστήμη μετατρέπεται άμεσα σε παραγωγική δύναμη¹², δηλαδή χρησιμοποιείται συστηματικά σε παραγωγικές εφαρμογές που υπόκεινται (και συμβάλλουν) στις διαδικασίες της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Βέβαια, η παραγωγή επιστήμης είναι εν πολλοίς διακεκομμένη από την άμεση παραγωγική διαδικασία. Εάν σε προηγούμενες κοινωνίες η μετάδοση της κοινωνικής θεωρίας και η ανάπτυξη της θεωρίας (ως αφομοίωσης της πραγματικότητας από τη νόηση με σκοπό την παρέμβαση στην πραγματικότητα) δεν ήταν αποσυνδεδεμένες από την κοινωνική παραγωγή και ζωή, στον καπιταλισμό διακρίνονται συστηματικά. Η καλλιέργεια της επιστήμης είναι υπόθεση διακριτών διαδικασιών και θεσμών. Επίσης, η εκπαίδευση —γενικά αλλά και πολύ περισσότερο η επιστημονική εκπαίδευση— πραγματοποιείται έξωθεν της άμεσης διαδικασίας της παραγωγής. Αυτή η αντιφατική σχέση —που αποσκοπεί στην παραγωγή, αλλά ταυτόχρονα οργανώνεται εκτός αυτής— αποτελεί τη βάση της σχέσης-πανεπιστήμιο και την ουσία από την οποία προκύπτουν οι λειτουργικοί (κοινωνικοί και εργασιακοί) διαχωρισμοί, τους οποίους το πανεπιστήμιο δημιουργεί και αναπαράγει.

Ο πιο θεμελιακός λειτουργικός διαχωρισμός είναι η προαναφερθείσα διάκριση χειρωνακτικής-διανοητικής εργασίας. Μέσα στην παραγωγή καλλιεργείται συστηματικά η διαίρεση της κοινωνικής εργασίας σε αυτή που απαιτεί επιστημονική-διανοητική κατάρτιση και σε αυτή που είναι χειρωνακτική-εμπειρική. Έτσι παράγεται η διάκριση αλλά και η σχέση διανοητικής-χειρωνακτικής εργασίας¹³. Σημειωτέον ότι δεν υπάρχει ένας απόλυτος αλλά μόνο ένας σχετικός διαχωρισμός αυτών των δύο τύπων εργασίας, ο οποίος επίσης υπόκειται στις ιστορικές εξελίξεις, δηλαδή παίρνει διαφορετικές ιστορικά μορφές στα διάφορα στάδια εξέλιξης του συστήματος. Ταυτόχρονα όμως η διάκριση αυτή είναι λειτουργική για τον καπιταλισμό, εφόσον συμβάλλει στη διαίρεση της εργατικής τάξης και στην καλλιέργεια σε ένα τμήμα της της αίσθησης ότι αποτελεί ένα ξεχωριστό, ανώτερο κοινωνικά στρώμα (συνήθως βάση για τη συγκρότηση μιας εργατικής αριστοκρατίας). Βέβαια, με βάση την επιστημονική κατάρτιση συγκροτούνται και μια σειρά «ελεύθερα επαγγέλματα» που ανήκουν σε ενδιάμεσα (μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου) μεσοαστικά στρώματα. Το πανεπιστήμιο αποτελεί το χώρο διαμόρφωσης και αυτών των στρωμάτων. Στο βαθμό βέβαια που η ελεύθερο-επαγγελματική μορφή καταργείται και οργανώνεται με τη μορφή εξαρτημένης-μισθωτής εργασίας (συχνά παράγουσας υπεραξία), τότε μειώνεται και η βαρύτητα των στρωμάτων αυτών τόσο μέσα όσο και έξω από το πανεπιστήμιο.

Σκοπός του πανεπιστημίου στα πλαίσια της αναπαραγωγής εκ μέρους του των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων, είναι η παραγωγή και μετάδοση των θεωρητικών-γνωσιακών και παραγωγικών προαπαιτήσεων του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Κατά βάση στόχος του είναι η παραγωγή αυτών των τμημάτων της διανοητικής εργασίας ή των συνδυασμών διανοητικής-χειρωνακτικής εργασίας που απαιτούν επιστημονική συγκρότηση. Συνεπώς, το πανεπιστήμιο προετοιμάζει και διαμορφώνει ένα σημαντικό τμήμα των παραγωγικών δυνάμεων και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας: πρόκειται για τον *παραγωγικό και κατανομητικό ρόλο του*. Όχι μόνο κατανομητικό, γιατί δε διαμορφώνει μόνο άτομα έτσι ώστε να επιτελέσουν παραγωγικά και αναπαραγωγικά καθήκοντα, αλλά επιπλέον παραγωγικό, γιατί παράγει επιστήμη και παραγωγικές εφαρμογές, δηλαδή συνδέεται —άλλοτε έμμεσα και άλλοτε πιο άμεσα— με την παραγωγική διαδικασία καθαυτή. Επιπρόσθετα, επιτελεί και έναν *ιδεολογικό ρόλο*, δηλαδή οργανώνει την ιδεολογική νομιμοποίηση της αστικής κοινωνίας. Η επιστήμη —όχι ως ουδέτερη θεωρία αλλά ως κοινωνικά προσδιορισμένη θεωρία— διαδραματίζει και το ρόλο αυτό¹⁴. Επομένως, συνοψίζοντας, το (αστικό) πανεπιστήμιο έχει να επιτελέσει τρεις λειτουργίες, σε σχέση με την κοινωνία και την παραγωγή:

1. Παραγωγική λειτουργία
2. Κατανομητική λειτουργία
3. Ιδεολογική λειτουργία

Η εκδήλωση και ανάπτυξη καθώς και η σχετική σημασία καθεμιάς από τις λειτουργίες αυτές υπήρξε διαφορετική σε καθένα από τα στάδια-φάσεις του πανεπιστημίου.

III. Στάδια του (αστικού) πανεπιστημίου

Ακολουθώντας, θα προχωρήσουμε στην περιοδολόγηση της ιστορικής πορείας του (αστικού) πανεπιστημίου. Το βασικό κριτήριο της περιοδολόγησης αυτής είναι η εκάστοτε ειδική (ιστορικά συγκεκριμένη) μορφή της συσχετίσης επιστήμης/πανεπιστημίου-παραγωγής, την οποία ονομάσαμε κωδικά σχέση-πανεπιστήμιο. Επειδή η σχέση-πανεπιστήμιο είναι υποσύνολο της σχέσης-κεφάλαιο —ή απλοποιητικά η κοινωνία/παραγωγή καθορίζει την επιστήμη/πανεπιστήμιο—, το βασικό κριτήριο περιοδολόγησης του πανεπιστημίου είναι ο τύπος της υπαγωγής της επιστήμης (πανεπιστήμιο) στο κεφάλαιο¹⁵. Επιπλέον και συνεπώς, η περιοδολόγηση αυτής της θεμελιακής (ουσιακής) σχέσης στηρίζεται στο πώς η προαναφερθείσα ουσιακή σχέση συγκρότησης της σχέσης-πανεπιστήμιο (στον καπιταλισμό) οργανώνεται —πάντα ιστορικά συγκεκριμένα, δηλαδή μέσα στον ιστορικό χρόνο— μέσω των τριών βασικών λειτουργιών της που προαναφέρθηκαν (παραγωγική, κατανομική, ιδεολογική).

Επιπρόσθετα, θα προσπαθήσουμε να συσχετίσουμε τις φάσεις-στάδια του (αστικού) πανεπιστημίου με στάδια του καπιταλισμού. Το πέρασμα από το ένα στάδιο του πανεπιστημίου στο άλλο συνδέεται με τις λειτουργικές απαιτήσεις —όσον αφορά την τεχνολογία, την εκπαίδευση και τη θεσμική οργάνωση— των σταδίων του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Όσον αφορά την περιοδολόγηση του καπιταλισμού, θα ακολουθήσουμε την άποψη των Fine-Harris (1979) —με όλη τη σχετική μεθοδολογία και θεωρία καθώς και τις διαφορές της από άλλες θεωρίες σταδίων— για τη διάκριση τριών σταδίων του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής: του καπιταλισμού του ελεύθερου ανταγωνισμού, του μονοπωλιακού καπιταλισμού και του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού. Η περιοδολόγηση του καπιταλισμού αυτή, όπως επισημαίνει εύστοχα και ο Jessop (1982, σ.53-57) —γνωστός κατά τα άλλα επικριτής των θεωριών περί κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού—, εντάσσεται στο «κεφαλαιο-θεωρητικό» (capital-theoretical) ρεύμα, σε διάκριση από το κυρίαρχο, ιδιαίτερα στο σοβιετικό μαρξισμό, «μονοπωλιο-θεωρητικό» (monopoly-theoretical) ρεύμα. Η «μονοπωλιο-θεωρητική» προσέγγιση θεωρεί ότι απαιτείται μια ιδιαίτερη, σχεδόν ριζικά διαφορετική από τη μαρξική, θεωρία για τη λειτουργία του μονοπωλιακού ή του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού. Το μονοπώλιο και ο ιμπεριαλισμός θεωρείται ότι εισάγουν νέα, μη ερμηνεύσιμα με βάση τη μαρξική θεωρία περί κεφαλαίου στοιχεία. Συνεπώς, απαιτούνται νέες έννοιες και νέα θεωρητική προσέγγιση. Αντιθέτως, το «κεφαλαιο-θεωρητικό» ρεύμα εξάγει τις νέες μορφές του καπιταλισμού από τους γενικούς, καθολικούς νόμους-τάσεις κίνησης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, έτσι όπως αυτοί εκτέθηκαν από τον Marx. Επομένως, οι Fine και Harris διακρίνουν στάδια μέσα στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής (δηλαδή περιοδοποιούν στο πιο αφηρημένο επίπεδο) με βάση τις συγκεκριμένες μορφές έκφρασης των θεμελιακών κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή των σχέσεων κατοχής και ελέγχου (παραγωγής και ιδιοποίησης του κοινωνικού προϊόντος) μεταξύ των παραγωγών και των μη-παραγωγών τάξεων. Στον καπιταλισμό του ελεύθερου ανταγωνισμού η κρατική οικονομική παρέμβαση ήταν σχεδόν ανύπαρκτη και η κοινωνική αναπαραγωγή οργανωνόταν κυρίως μέσω αυτορρυθμιζόμενων εθελούσιων ενώσεων. Ο μονοπωλιακός καπιταλισμός χαρακτηρίστηκε από όλο και πιο κοινωνικοποιημένες διαδικασίες ελέγχου και ιδιο-

ποίησης της υπεραξίας. Συνακόλουθα, οι πρώτες κρατικές ρυθμίσεις —με τη μορφή ιδιαίτερα των Εργοστασιακών Νόμων— ήρθαν να οργανώσουν με ενιαίο τρόπο και να εξομαλύνουν τη λειτουργία των τυφλών δυνάμεων της αγοράς. Συνεπώς, το κράτος ανέλαβε έναν ενεργότερο ρόλο στην κοινωνική αναπαραγωγή. Ο μονοπωλιακός καπιταλισμός αντιπροσωπεύει μια ενδιάμεση κατάσταση, όπου το κράτος παρεμβαίνει μεν στην κοινωνική αναπαραγωγή, αλλά δεν είναι ιδιαίτερα ενεργό στην οικονομία. Αντιθέτως, στον κρατικο-μονοπωλιακό καπιταλισμό το κράτος έχει ενεργό ρόλο τόσο στη ρύθμιση της οικονομίας όσο και στην κοινωνική αναπαραγωγή. Το κρατικο-μονοπωλιακό στάδιο γεννάται από την προσπάθεια του κράτους (συλλογικού κεφαλαιοκράτη) να επιλύσει τις οικονομικές κρίσεις μέσω της περαιτέρω κοινωνικοποίησης των σχέσεων παραγωγής. Το τελευταίο σημαίνει ότι κάθε επιμέρους κοινωνικοοικονομική ρύθμιση εντάσσεται μέσα σε ένα γενικό πλαίσιο και δεν εναπόκειται μόνο στην ατομική κίνηση των κεφαλαίων. Η άμεση παρέμβαση του κράτους στο κύκλωμα του κεφαλαίου (circuit of capital) —ιδιαίτερα μέσω των κρατικών επιχειρήσεων, της φορολογίας και της πιστωτικής πολιτικής κ.λπ.— αποτελεί το βασικό ειδοποιό χαρακτηριστικό του κρατικο-μονοπωλιακού σταδίου.

Θα υποστηρίξουμε ότι η οργάνωση του πανεπιστημίου περνά τρεις διακριτές φάσεις-στάδια: από το *Ερασμιακό (αστικό) Πανεπιστήμιο* των πρώτων αστικών χρόνων [κοινότητες επιστημόνων, σχέσεις μαθητείας, αποστασιοποίηση από άμεσο κρατικό (ή και θρησκευτικό) και εν γένει εξωπανεπιστημιακό έλεγχο («ελεύθερα πανεπιστήμια»)] στο *Δημόσιο-Κρατικό Πανεπιστήμιο* (ή κρατική οργάνωση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης) και σήμερα στο *Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο*.

Ερασμιακό Πανεπιστήμιο

Δημόσιο/Κρατικό Πανεπιστήμιο

Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο

Στις δύο πρώτες φάσεις η *υπαγωγή της επιστήμης στις ανάγκες της κεφαλαιοκρατικής κερδοφορίας* (δηλαδή η σχέση-πανεπιστήμιο) ήταν *έμμεση και τυπική*. Αντιθέτως, αυτό που διαφοροποιεί ριζικά την τρίτη φάση-στάδιο από τις προηγούμενες της είναι η *ουσιαστική πλέον και άμεση υπαγωγή* της επιστήμης στις ανάγκες του κεφαλαίου.

Στο *Ερασμιακό Πανεπιστήμιο* η σχέση-πανεπιστήμιο οργανωνόταν και αποσκοπούσε στην ιδεολογική κυρίως λειτουργία. Η επιστήμη σε αυτό το στάδιο —που αντιστοιχεί στον πρώιμο καπιταλισμό— δεν έχει αναπτυχθεί πλήρως σε παραγωγική δύναμη, δηλαδή δεν υφίσταται ακόμη —παρά μόνο εν σπέρματι και κατά τάση— η οργανική διαπλοκή επιστήμης και παραγωγής¹⁶. Σύμφωνα με την παραδοσιακή φιλελεύθερη αστική παράδοση το πανεπιστήμιο αποτελεί «ελεύθερο έδαφος» —από τον ενδεχόμενο ανταρτισμό ή και την απλή πλειοψηφική επιβολή της πολιτικής εξουσίας όσο και από επιμέρους, ιδιοτελή ιδιωτικά συμφέροντα (βλέπε το αίτημα της ακαδημαϊκής ελευθερίας)— αφιερωμένο στην ελεύθερη, ακώλυτη επιστημονική έρευνα και στην εκπαίδευση με σκοπό το γενικό καλό. Είναι ενδεικτικό επίσης ότι οι βασικές επαγγελματικές κατηγορίες τις οποίες παρήγαγε το Ερασμιακό

Πανεπιστήμιο ήταν κυρίως ελεύθεροι επαγγελματίες (γιατροί, δικηγόροι). Αυτό απηχεί εν μέρει το γεγονός ότι στα πρώτα βήματα της ανάπτυξης του (δυτικού κυρίως) καπιταλισμού η διαχείριση της πολιτικής εξουσίας δε γινόταν άμεσα από την αστική τάξη, αλλά από μια σειρά ενδιάμεσες τάξεις και στρώματα. Ταυτόχρονα όμως, η μεσοαστική τάξη διατηρούσε την πρωτοκαθεδρία καθώς και την αυτονομία της κουλτούρας απέναντι σε κρατικές ή ατομικές επιχειρηματικές επιταγές (βλέπε Weber (1989)). Επομένως, το πανεπιστήμιο παρήγαγε κυρίως την ιδεολογική ηγεμονία της αστικής τάξης (ιδεολογική λειτουργία) και δευτερευόντως κάποιες επαγγελματικές κατηγορίες (καταναμητική λειτουργία), οι οποίες όμως ήταν εκτός του χώρου της παραγωγής (και της εργασίας) και κυρίως στο χώρο της αναπαραγωγής. Από τις βασικές σχολές του Ερασμιακού Πανεπιστημίου, η Φιλοσοφική και η Νομική, αντιστοιχούσαν κυρίως στην πρώτη λειτουργία ενώ η Ιατρική στη δεύτερη. Η παραγωγική λειτουργία του Ερασμιακού Πανεπιστημίου ήταν ασήμαντη ή ανύπαρκτη: είναι χαρακτηριστικό ότι οι τεχνολογικές καινοτομίες και αλλαγές του 18ου και του 19ου αιώνα δεν προήλθαν από τα πανεπιστήμια αλλά από τη διαδικασία της παραγωγής και τις συνδεδεμένες με αυτή σχολές μαθητείας. Επιπλέον, το Ερασμιακό Πανεπιστήμιο παραμένει κατά βάση ένα κλειστό «αριστοκρατικό» πανεπιστήμιο (δηλαδή βασίζεται στον ουσιαστικό αποκλεισμό ορισμένων κοινωνικών τάξεων). Τέλος, η αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας αντανάκλαται μόνο εξ αποστάσεως μέσα στο πανεπιστήμιο, ιδιαίτερα με τη μορφή της *θεωρητικής αντιπαράθεσης*: επιστήμονες και διανοούμενοι που θεωρητικά παίρνουν το μέρος του κόσμου της εργασίας¹⁷. Το Ερασμιακό Πανεπιστήμιο αντιστοιχεί στα πρώτα βήματα του καπιταλισμού και στο στάδιο του καπιταλισμού του ελεύθερου ανταγωνισμού (*laissez-faire*), εφόσον οι θεσμικές του ρυθμίσεις παραμένουν κατά βάση εθελούσιες και εξωκρατικές.

Στο Δημόσιο-Κρατικό Πανεπιστήμιο ο ρόλος του κράτους στη διαμόρφωση του πανεπιστημίου ως τριτοβάθμιας (ανώτατης) εκπαίδευσης μέσα σε ένα ενιαίο (κρατικά ρυθμιζόμενο) εκπαιδευτικό σύστημα είναι άμεσος. Αντιστοιχεί εν πολλοίς στο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού, όπου η αναπαραγωγή του συστήματος αφορά ολόένα και περισσότερο το κράτος (ως συλλογικό κεφαλαιοκράτη). Εάν στο Ερασμιακό Πανεπιστήμιο η παρέμβαση της πολιτικής εξουσίας περιοριζόταν στη θεσμοθέτηση της πανεπιστημιακής ελευθερίας και των ορίων της [κατάλοιπο της συγκρότησης των πρώτων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων μέσα στα πλαίσια του φεουδαλισμού και της κεντρικής μοναρχίας (δηλαδή της φάσης μετάβασης στον καπιταλισμό)], στο δημόσιο-κρατικό πανεπιστήμιο το πλαίσιο οργάνωσης, λειτουργίας (και ιδιαίτερα χρηματοδότησης και αναπαραγωγής) του ακαδημαϊκού συστήματος ρυθμίζεται πολύ πιο άμεσα. Συνεπώς, το κράτος αναλαμβάνει πλέον άμεσα την ευθύνη λειτουργίας του πανεπιστημίου και φυσικά διαμεσολαβεί πολύ πιο στενά τη λειτουργική εξυπηρέτηση, εκ μέρους του πρώτου, των αναγκών της κεφαλαιοκρατικής συσώρευσης. Η οργάνωση, η λειτουργική διάρθρωση και η σχέση με την κοινωνική παραγωγή δεν είναι πλέον αποκλειστικό ζήτημα του πανεπιστημίου, αλλά υπάγονται στην πολιτική εξουσία. Ταυτόχρονα, ο καταναμητικός ρόλος του πανεπιστημίου (δηλαδή η οργάνωση και εξυπηρέτηση του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικού καταμερισμού) αποκτά αυξανόμενη σημασία — πέραν του ιδεολογικού ρόλου. Αυτό αντιστοιχεί στη ραγδαία πλέον ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας και την ταχεία εισαγωγή του στην παραγωγή (για την ακρίβεια, την κεφαλαιοκρατική απαίτηση για επιστημονικές καινοτομίες που μεταφράζονται

άμεσα σε τεχνολογικές καινοτομίες). Η δημιουργία πανεπιστημιακών σχολών που παράγουν μηχανικούς και τεχνικούς είναι χαρακτηριστική. Ταυτόχρονα, το Δημόσιο-Κρατικό Πανεπιστήμιο είναι ένα μαζικό πανεπιστήμιο, ανοιχτό πλέον και στους γόνους άλλων — πέραν της αστικής— κοινωνικών τάξεων. Στο βαθμό που οι επιστημονικές κατηγορίες που παράγει το Δημόσιο-Κρατικό Πανεπιστήμιο παίρνουν ελευθερο-επαγγελματική μορφή — και εδώ πρέπει να τονιστεί ότι το ελληνικό πανεπιστήμιο με την έντονη και σχετικά μακρά παρουσία μιας τέτοιας κατεύθυνσης αποτελεί ιδιόμορφη εξαίρεση— λειτουργεί και ως μηχανισμός κοινωνικής ανέλιξης. Όμως, ήδη πλέον σημαντικές μερίδες αποφοίτων κατευθύνονται προς την άμεση διαδικασία της παραγωγής και μάλιστα με τη μορφή μισθωτής εργασίας. Συνεπώς, κατά τάση και μέσω του μελλοντικού καταναμητικού προορισμού, η αντίθεση κεφάλαιο-εργασία αποκτά μια πιο κοντινή αντανάκλαση μέσα στο εσωτερικό του πανεπιστημίου.

Και στις δύο όμως περιπτώσεις —τόσο στο Ερασμιακό όσο και στο Δημόσιο-Κρατικό— το πανεπιστήμιο διατηρεί τη σχετική αυτονομία του από τις άμεσες ανάγκες του κεφαλαίου: η επιστήμη μπορεί να παρουσιάζεται ως ουδέτερη («υπεράνω ταξικών αντιθέσεων») και η επιστημονική έρευνα ως ελεύθερη, αφιλοκερδής, μη-καθοδηγούμενη αναζήτηση της αλήθειας. Τα αποτελέσματά της μόνο έμμεσα μετατρέπονται σε παραγωγική δύναμη για την κεφαλαιοκρατική παραγωγή.

Αντιθέτως, στο σήμερα διαμορφούμενο πανεπιστήμιο η επιστήμη, η εκπαίδευση και η έρευνα υπάγονται πλέον άμεσα στις ανάγκες της κεφαλαιοκρατικής κερδοφορίας. Αυτό αποτελεί τη βασική τομή στο πεδίο της σχέσης-πανεπιστήμιο, που οδηγεί στη συγκρότηση ενός νέου σταδίου: του Επιχειρηματικού (αστικού) Πανεπιστημίου.

IV. Το Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο

Το Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο αντιστοιχεί γενικά στο κρατικο-μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού —αν και την πλήρη του ανάπτυξη γνωρίζει την τελευταία περίοδο. Εάν το κρατικο-μονοπωλιακό στάδιο συνίσταται στη σύμφυση κράτους και ηγεμονικών κεφαλαιοκρατικών μερίδων, το Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο αντιστοιχεί περίπου πλήρως στην ουσία της σύμφυσης αυτής. Χωρίς να καταργείται ο —κατά πλειοψηφεία— δημόσιος χαρακτήρας του πανεπιστημίου, αυτό υπάγεται ολοένα και πιο έντονα στις ανάγκες της ιδιωτικής κεφαλαιοκρατικής κερδοφορίας. Μάλιστα, η υπαγωγή αυτή δεν έχει απλά και μόνο μια γενική μορφή (το πανεπιστήμιο ως θεσμός του αστικού κράτους να παράγει τις καθολικές προϋποθέσεις για το σύνολο των ατομικών κεφαλαίων), αλλά επιπρόσθετα λαμβάνει και ειδικές —και συχνά αντιφατικές ως προς τη γενική— μορφές (πανεπιστήμια συνδεδεμένα με συγκεκριμένα ατομικά κεφάλαια). Στην τελευταία περίπτωση το πανεπιστήμιο γίνεται πεδίο του κεφαλαιοκρατικού ανταγωνισμού (ιδιαίτερα στη μονοπωλιακή εκδοχή του) και παίρνει ενδεχομένως και το ίδιο μέρος στον ανταγωνισμό αυτό. Δηλαδή, το πανεπιστήμιο με αντιφατικό τρόπο εκπληρώνει τόσο τις γενικές απαιτήσεις του κεφαλαιοκρατικού συστήματος (απαιτήσεις που υποστηρίζουν όλα τα ατομικά/ιδιωτικά κεφάλαια) όσο και επιμέρους/ειδικές απαιτήσεις —συνδεδεμένες με επιμέρους ατομικά κεφάλαια ή κεφα-

λαιοκρατικές μερίδες και φυσικά σε ανταγωνισμό με άλλα. Η πιο άμεση μορφή αυτού του ανταγωνισμού είναι αυτός που διεξάγεται μεταξύ των πανεπιστημίων —ιδιωτικών και μη— μεταξύ τους, δηλαδή κάτι που θα μπορούσε να ονομαστεί πανεπιστημιακός «ενδο-κλαδικός» ανταγωνισμός. Ο ανταγωνισμός αυτός αφορά και το ποιο ίδρυμα θα προτιμηθεί τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην έρευνα, καθώς και τις συμμαχίες με μονοπωλιακές μερίδες. Η διαδικασία αυτή για τα δημόσια πανεπιστήμια περνά μέσα από την υιοθέτηση ιδιωτικο-οικονομικών κριτηρίων λειτουργίας. Πρόκειται για μια μορφή έμμεσης ιδιωτικοποίησης.

Στο Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο πραγματοποιούνται:

α) Η άμεση σύνδεση της παραγωγής επιστήμης με την (κεφαλαιοκρατική) παραγωγική διαδικασία. Με πιο αυστηρούς όρους, αυτό σημαίνει την *άμεση υπαγωγή* της επιστήμης στο κεφάλαιο. Αυτό αφορά κατ' εξοχή την έρευνα, η οποία «βιομηχανοποιείται», δηλαδή καλλιεργείται μαζικά και υπάγεται πολύ πιο άμεσα στις ανάγκες του κεφαλαίου, και φυσικά εμπορευματοποιείται εξίσου άμεσα και μαζικά. Συνακόλουθα, περιορίζεται ή/και ελαχιστοποιείται η δυνατότητα έρευνας σε μη κερδοφόρα ή «προβληματικά» —και προβληματίζοντα— πεδία. Φυσικό επακόλουθο λοιπόν είναι η *εμπορευματοποίηση της επιστήμης και της έρευνας*¹⁸ και η μαζική εισαγωγή μέσα στην «πανεπιστημιακή κοινότητα» όχι πλέον απλά ιεραρχικών σχέσεων όπως στο παρελθόν, αλλά σχέσεων μισθωτής εργασίας [με εξω-πανεπιστημιακές διασυνδέσεις και προσδιορισμούς — η άμεση σχέση με το κεφάλαιο και στις επιμέρους ιδιωτικές του μορφές και όχι μόνο στη δημόσια (ως πολιτική εξουσία)]. Το τελευταίο τείνει να διαφοροποιήσει πλέον ριζικά την παλιά θεσμοθετημένη ιεραρχική δομή των ακαδημαϊκών βαθμίδων. Πλέον ισχυρότερος δεν είναι απαραίτητα ο ιεραρχικά ανώτερος (με βάση την εν πολλοίς σχέση μάστορα-μαθητεύομένου, που χαρακτηρίζει παραδοσιακά τη διάρθρωση της ακαδημαϊκής ιεραρχίας) αλλά ο οικονομικά πιο αποδοτικός — που μπορεί ενδεχομένως στη συνέχεια να υπερπηδήσει τις ιεραρχικές βαθμίδες. Συνεπώς, όσον αφορά την ακαδημαϊκή ιεραρχία, παρατηρείται το φαινόμενο της σχετικής αναντιστοιχίας μεταξύ θέσης και οικονομικών απολαβών και εξουσίας.

Όσον αφορά την προσωπική διάσταση των αλλαγών αυτών, η ελεύθερη και αμοιβαία γόνιμη επιστημονική αντιπαράθεση και ανταλλαγή απόψεων υποκαθίσταται από «μονοπωλιακές» σχέσεις, «πατέντες» και μορφές ανταγωνισμού άμεσα προσιδιάζουσες στον κεφαλαιοκρατικό ανταγωνισμό. Η άλλη πλευρά αυτού του διαχωρισμού-κατακερματισμού είναι η σχολειοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας: ο κάθε διδάσκων στο μάθημά του και η κριτική-ερευνητική διάσταση απύσχα. Η εκπαιδευτική διαδικασία τυποποιείται και ταυτόχρονα αποστεώνεται, χάνοντας μεγάλο μέρος από τον αναστοχαστικό, κριτικό και ερευνητικό χαρακτήρα της.

β) Η λειτουργία του πανεπιστημίου χάνει το δημόσιο και τυπικά κοινοφελή χαρακτήρα της και μετατρέπεται σε *ιδιωτικο-οικονομική διαδικασία*. Αντί να στοχεύει στην παραγωγή και μετάδοση γενικών (και ως ένα βαθμό και πάντα μέσα σε πλαίσια ενσωματώσιμα στο αστικό σύστημα κριτικών) γνώσεων και ειδικεύσεων, που να εξυπηρετούν το σύνολο της αστικής κοινωνίας —και συνεπώς να εμφανίζονται υπεράνω είτε επιμέρους ιδιωτικών συμφερόντων είτε ακόμη και επιμέρους ταξικών συμφερόντων, ως καθολική και υπεραξιακή κοινωνική συνεισφορά— συνδέεται όλο και πιο στενά και εμφανώς τόσο με τις γενικές

προαπαιτήσεις του κεφαλαίου όσο και με επιμέρους ιδιωτικά κεφάλαια. Στα πλαίσια αυτά λαμβάνει χώρα συνήθως και μια υποβάθμιση της καθαυτό εκπαιδευτικής (διδασκτικής) διαδικασίας σε σχέση με την (επιχειρηματική) έρευνα ή/και την επιχειρηματική επιμόρφωση (εκπαιδευτικές διαδικασίες προσανατολισμένες όχι στη σχετικά αυτοτελή αναπαραγωγή της επιστήμης αλλά στις άμεσες και βραχυπρόθεσμες ανάγκες κεφαλαιοκρατικών επιχειρήσεων). Η εκπαιδευτική διαδικασία παράγει μια μάζα αποφοίτων που δεν πρόκειται τελικά να απορροφηθούν όλοι. Συνεπώς, η βαρύτητα που της αποδίδεται σχετικοποιείται. Επιπλέον, η πίεση μέσω διαδικασιών αξιολόγησης αλλά και επιχειρηματικοποίησης για το διδασκτικό προσωπικό το στρέφει στο να θεωρεί πάρεργο τη διδασκαλία και ουσιαστική απασχόλησή του τη συγγραφή αρθριδίων και την ανάληψη προγραμμάτων. Φυσικά, σε καμιά περίπτωση δεν καταργείται η σημασία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Όμως, η παλαιότερη, σχεδόν πλήρης πρωτοκαθεδρία της υποβαθμίζεται ριζικά. Η στροφή της έρευνας από τη βασική (έρευνα για θεμελιακά επιστημονικά ζητήματα, που συνδέεται με την εκπαιδευτική-διδασκτική διάσταση) στην *εξαρτημένη έρευνα* (έρευνα σε συνήθως επιμέρους ζητήματα και με άμεσο στόχο την επιχειρηματική της αξιοποίηση (παραγωγή ευρεσιτεχνιών), που είναι σχεδόν ολοκληρωτικά άσχετη με την εκπαιδευτική διαδικασία) συμβάλλει στην κατεύθυνση αυτή. Όλο και περισσότεροι πανεπιστημιακοί τείνουν να θεωρούν οχληρή λεπτομέρεια τη διδασκαλία (η οποία εκχωρείται, εκόντως ή ακόντως σε υφισταμένους) και ως βασική τους απασχόληση τη διεύθυνση προγραμμάτων.

γ) Προωθείται ο κατακερματισμός των γνωστικών αντικειμένων και άνοδος των εφαρμοσμένων και επιχειρηματικών κατευθύνσεων. Το πανεπιστήμιο, ακολουθώντας τις επιταγές της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας, οργανώνει τμήματα με βάση τις μεσοπρόθεσμες — και συχνά και τις βραχυπρόθεσμες ανάγκες της. Πλέον το κριτήριο για τη συγκρότηση πανεπιστημιακών τμημάτων ή για την εισαγωγή μαθημάτων δεν είναι η αντιστοίχισή τους σε βασικές διαιρέσεις και θεματικές κατηγορίες της επιστήμης, αλλά οι απαιτήσεις της οικονομίας. Τυπικό παράδειγμα αποτελούν οι πρόωρες εξειδικεύσεις (είτε στο εσωτερικό των τμημάτων είτε με τμήματα άνευ αυτοτελούς επιστημονικού αντικειμένου). Οι πρόωρες αυτές εξειδικεύσεις δεν παράγουν, ουσιαστικά, επιστήμονες (με την κλασική έννοια του όρου) αλλά επιστημονικά επιμορφωμένους-καταρτισμένους ειδικούς σε εξαιρετικά περιορισμένα πεδία της κοινωνικής γνώσης και παραγωγής. Το αποτέλεσμα είναι η ελαχιστοποίηση οποιασδήποτε συνολικής οπτικής και συνακόλουθης κριτικής θεώρησης. Συχνά η έλλειψη αυτή μπορεί να συνδυαστεί και με την επαγγελματική αποτυχία, καθώς οι τάσεις και οι απαιτήσεις της οικονομίας αλλάζουν και επομένως οι χθεσινές επιτυχημένες ειδικεύσεις μπορεί κάλλιστα να είναι οι σημερινές παταγώδεις αποτυχίες.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαία μια διευκρίνιση. Τα ανωτέρω αποτελούν γενικά χαρακτηριστικά-τάσεις του Επιχειρηματικού Πανεπιστημίου. Όμως, η εφαρμογή τους δεν είναι ενιαία και ομοιόμορφη, αλλά χαρακτηρίζεται αφενός από μια διαστρωμάτωση των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, και αφετέρου από διαφορετικά μοντέλα οργάνωσης.

Η άμεση υπαγωγή της επιστήμης στο κεφάλαιο δε συνεπάγεται ότι όλα τα πανεπιστημιακά ιδρύματα γίνονται είτε κέντρα ερευνών για τις επιχειρήσεις είτε εκπαιδευτήρια με σκοπό το κέρδος. Φαίνεται ότι διακρίνονται τρεις βασικές κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία συγκροτείται από ιδρύματα κλασικού τύπου, που παράγουν επιστήμη χωρίς την άμεση δέ-

σμευση για εξυπηρέτηση της ειδικής κεφαλαιοκρατικής κερδοφορίας. Πρόκειται για ιδρύματα με υψηλό κύρος —και χωρίς συνακόλουθες οικονομικές πιέσεις και εξαρτήσεις—, τα οποία κάνουν βασική έρευνα και δίνουν γενικές κατευθύνσεις σε όλα τα υπόλοιπα. Είναι είτε δημόσια είτε ιδιωτικά αλλά χωρίς τη δέσμευση της κερδοφορίας, όπως παραδείγματος χάρη αυτά της Ivy League στις ΗΠΑ. Η δεύτερη κατηγορία αποτελείται από συνήθως δημόσια ιδρύματα, που προορισμός τους είναι η εκπαίδευση, ενώ η έρευνα που διεξάγουν είναι λιγότερο βασική και ολοένα και περισσότερο εφαρμοσμένη και έχουνσα επιχειρηματικές διαπλοκές. Η κατηγορία αυτή έχει συνήθως οικονομικές δεσμεύσεις και περιορισμούς. Η τρίτη κατηγορία είναι χαμηλού επιπέδου ιδρύματα με άμεση την επιδίωξη της κερδοφορίας και τυχάρπαστο επιστημονικό και ερευνητικό έργο.

Όσον αφορά τα μοντέλα οργάνωσης του Επιχειρηματικού Πανεπιστημίου, είναι αρκετά γνωστά το αμερικανικό, το δυτικοευρωπαϊκό και το σκανδιναβικό [βλέπε Kivinen-Rinne (1994), Bruce Johnstone (1994)]. Διαφέρουν σημαντικά όσον αφορά τον τύπο του κρατικού ελέγχου, το χαρακτήρα της επιλογής, την ελευθερία πρόσβασης και τον τύπο διασύνδεσης με την οικονομία.

IV. 1. Η αντίθεση κεφάλαιο-εργασία

Η πιο σημαντική επίπτωση του μετασχηματισμού της σχέσης-πανεπιστήμιο στη φάση του Επιχειρηματικού Πανεπιστημίου, είναι η άμεση πλέον έκφραση της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας μέσα στο ίδιο το πανεπιστήμιο. Στο Ερασμιακό και στο Δημόσιο-Κρατικό Πανεπιστήμιο η αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας εκφράζεται έμμεσα μέσα από το πανεπιστήμιο. Η έμμεση σχέση με την παραγωγή και η συνακόλουθη μη-εξαγωγή υπεραξίας (εφόσον αυτή δημιουργείται μέσα στην παραγωγή) αποστασιοποιούσαν τη βασική αντίθεση από το πανεπιστήμιο. Αντίθετα, στο Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο θα βρούμε ανθρώπους που δουλεύουν κυρίως στην έρευνα και που βρίσκονται σε σχέση εκμεταλλευτή-εκμεταλλεόμενου με αυτόν που χρηματοδοτεί την έρευνα πάνω σε ένα αντικείμενο. Αυτοί μπορεί να είναι είτε εργαζόμενοι στο πανεπιστήμιο που συμμετέχουν στην καθηγητική ιεραρχία είτε φοιτητές (προπτυχιακοί ή μεταπτυχιακοί) που εργάζονται με σύμβαση σε ένα ή περισσότερα ερευνητικά προγράμματα. Η έρευνα γίνεται στο πανεπιστήμιο πάλι για ελαχιστοποίηση του κόστους και επειδή εκεί υπάρχουν τα ερευνητικά μέσα. Στην προηγούμενη φάση το πανεπιστήμιο αντανάκλουσε την αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας κυρίως μέσω της ιεραρχίας των καθηγητών, της ιεραρχικής τους σχέσης απέναντι στους φοιτητές, καθώς και του ρόλου του στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας (καταναμητικός ρόλος, δηλαδή σε τι εργασία θα οδηγηθεί ο πτυχιούχος). Το ίδιο πράγμα αντανάκλατο και μέσω της ιδεολογίας και μέσω της λειτουργίας της ιδεολογικής «νομιμοποίησης» (ιδεολογικός ρόλος). Στο Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο υπάρχουν πλέον μερίδες που είτε άμεσα είτε έμμεσα εκμισθώνουν και εκμεταλλεύονται εξαρτημένη μισθωτή εργασία και μερίδες μισθωτής εργασίας (υφιστάμενης εκμετάλλευση και υπεξαίρεση υπεραξίας).

Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρηθεί ότι ο Weber (1989, σ.97-98) είχε ισχυριστεί ότι ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, η κίνηση αυτή —την οποία χαρακτηρίζει ως κατεύθυνση των αμερικανικών πανεπιστημίων— άρχιζε να επικρατεί και στην Ευρώπη:

«Μπορούμε να παρατηρήσουμε καθαρά, ότι τελευταία και στη Γερμανία η πανεπιστημιακή εξέλιξη σε ευρείες περιοχές της επιστήμης ακολουθεί την αμερικανική κατεύθυνση. Τα μεγάλα φυσικοεπιστημονικά και ιατρικά ιδρύματα είναι “κρατικές καπιταλιστικές” επιχειρήσεις. Δεν μπορούν να διοκηθούν χωρίς πάρα πολύ μεγάλα οικονομικά μέσα. Και εδώ, όπως παντού όπου υπάρχει η καπιταλιστική επιχείρηση, παρουσιάζεται το ίδιο φαινόμενο του “χωρισμού των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής”. Ο εργαζόμενος, δηλαδή ο βοηθός στην περίπτωση μας, εξαρτάται από τα μέσα της εργασίας του, τα οποία το κράτος έχει θέσει στη διάθεσή του. Συνεπώς εξαρτάται από το διευθυντή του ιδρύματος κατά τον ίδιο τρόπο, όπως εξαρτάται ένας υπάλληλος σ’ ένα εργοστάσιο. Γιατί ο διευθυντής του ιδρύματος πιστεύει εντελώς καλόπιστα, ότι το ίδρυμα είναι “δικό του” και διοικεί τις υποθέσεις του. Έτσι η θέση του βοηθού είναι συχνά τόσο επισφαλής, όσο κάθε “προλεταροειδής” ύπαρξη και όπως είναι ο βοηθός του αμερικανικού πανεπιστημίου... Έχω την πεποίθηση, ότι η εξέλιξη αυτή θα εξαπλωθεί σ’ όλους τους κλάδους, όπως συμβαίνει σε μέγιστο βαθμό στον κλάδο μου, όπου ο εργαζόμενος έχει τα δικά του μέσα εργασίας (ουσιαστικά τη βιβλιοθήκη του), εντελώς παρόμοια, όπως συνέβαινε στους παλαιούς βιοτέχνες στο παρελθόν με τα εργαλεία τους. Η εξέλιξη βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη».

Πίσω από την ελλειπώς μαρξίζουσα θεώρηση του Weber μπορεί να διακριθεί ήδη ένα σημαντικό στοιχείο: η αυξανόμενη βαρύτητα της επιστημονικής υλικο-τεχνικής υποδομής (του «επιστημονικού σταθερού κεφαλαίου», όπως θα μπορούσε να ονομαστεί) για την παραγωγή έρευνας και επιστήμης. Συνεπώς, γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη η απόκτηση της από μεμονωμένους επιστήμονες και επομένως αυξάνει η εξάρτησή τους —παρά τη διατήρηση της τυπικής «ακαδημαϊκής ελευθερίας»— από τα ιδρύματά τους. Αυτή όμως η σχέση εξαρτημένης μισθωτής εργασίας δεν αρκεί για να τεκμηριώσει την ύπαρξη κεφαλαιοκρατικά εκμεταλλευόμενης μισθωτής εργασίας. Πρέπει επιπρόσθετα αυτή η μισθωτή εργασία να είναι και παραγωγική, δηλαδή (1) να συμμετέχει στη δημιουργία του κοινωνικού προϊόντος και (2) να υπεξαιρείται το υπερπροϊόν (η πρόσθετη εργασία)¹⁹. Στην περίπτωση που απουσιάζουν αυτά τα χαρακτηριστικά, η εξαρτημένη αυτή μισθωτή εργασία αποτελεί τη βάση χάρη στην οποία ο εκμισθωτής της μη-παραγωγικός κεφαλαιοκράτης λαμβάνει ένα μερίδιο από τη συνολικά παραχθείσα υπεραξία (που ελέγχουν οι παραγωγικοί κεφαλαιοκράτες). Στο Ερασμιακό Πανεπιστήμιο και εν μέρει στο Δημόσιο-Κρατικό ίσχυε η δεύτερη περίπτωση, γιατί το πανεπιστήμιο δεν ήταν συνδεδεμένο άμεσα με τη σφαίρα της παραγωγής αλλά περισσότερο με τη σφαίρα της αναπαραγωγής. Αντίθετα, στο Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο ισχύει η πρώτη περίπτωση, καθώς το πανεπιστήμιο συμβάλλει πλέον όχι μόνο στην αναπαραγωγή αλλά και στην άμεση παραγωγική διαδικασία.

Η άμεση ύπαρξη της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας μέσα στο Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο αλλάζει ριζικά τις κοινωνικές ομάδες που υπάρχουν μέσα σε αυτό. Ο σχετικά ενιαίος παλαιότερος φοιτητικός πληθυσμός καθώς και η ακαδημαϊκή κοινότητα διασπώνται σε μερίδες και λειτουργίες που διαπερνώνται όχι μόνο κατά τάση ή/και κατ’ αντανάκλαση από την αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας, αλλά πλέον άμεσα. Οι ρόλοι αλλάζουν ανάλογα με τη

θέση που θα λάβει ο καθένας στην παραγωγική διαδικασία ή καλύτερα τη συμβολή του στη σύνδεση πανεπιστημίου-κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

IV. 2. Δημόσιος ή ιδιωτικός χαρακτήρας; (The Ivy League riddle)

Στο Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο δεν επικρατεί κατευθείαν μια άμεση ιδιωτική μορφή, αλλά τείνουν να επικρατήσουν κυρίως μορφές *έμμεσης ιδιωτικοποίησης*. Αυτό γίνεται είτε επιτρέπεται η λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων (με δεδηλωμένα φυσικά τα ιδιωτικο-οικονομικά και επιχειρηματικά τους κριτήρια) δίπλα στα δημόσια, είτε λειτουργούν μόνο δημόσια πανεπιστήμια. Τα τελευταία συμπεριφέρονται όλο και περισσότερο όπως τα πρώτα (με μόνη διαφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς τους). Συνήθως αυτή η τάση ιδιωτικοποίησης λαμβάνει την ιδεολογική κάλυψη της αυτονομίας τους από την ασφυκτική κρατική διαχείριση. Επιπρόσθετα, θεωρείται ότι η κατάργηση της κρατικής προστασίας και η εισαγωγή του ανταγωνισμού μεταξύ των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων (προωθούμενη τόσο μέσω της διαπάλης για την αναζήτηση χρηματοδότησης, όσο και των διάφορων συστημάτων αξιολόγησης) θα οδηγήσει στη βελτίωση της ποιότητας σπουδών και έρευνας²⁰. Πίσω από αυτή την προσχηματική και λαϊκίζουσα —πλην όμως όχι φιλολαϊκή— διατύπωση κρύβεται η προώθηση δίδυμων συστημάτων ελέγχου, πολύ πιο αποπνικτικών και περιοριστικών όσον αφορά την ελευθερία της γνώσης και της έρευνας από ό,τι πριν [δες Μαρκάτος (1994, 1995α, 1995β)].

Η διατήρηση του —κατά πλειοψηφία συνήθως— δημόσιου χαρακτήρα των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων στη φάση του Επιχειρηματικού Πανεπιστημίου είναι ερμηνεύσιμη. Έστω και ιδιωτικοποιημένη η ανώτατη εκπαίδευση εξακολουθεί να παραμένει βαθμίδα ενός ενιαίου εκπαιδευτικού συστήματος, που οφείλει —έστω γενικά— να καλύπτει γενικότερες κοινωνικές ανάγκες του συστήματος και επομένως να επωμίζεται ένα κόστος μη αποδεκτό συνήθως από επιμέρους ατομικά κεφάλαια (π.χ. η καλλιέργεια επιστημονικών κλάδων που δύσκολα έχουν άμεση ή ακόμη και έμμεση συνεισφορά στην κεφαλαιοκρατική κερδοφορία και συσσώρευση, αλλά είναι αναγκαίοι για γενικότερους λόγους κοινωνικής αναπαραγωγής του συστήματος). Το κόστος αυτό το επωμίζεται το κράτος ως συλλογικός κεφαλαιοκράτης και το χρηματοδοτεί ενμέρει μέσω της επιπρόσθετης υπεξαίρεσης υπεραξίας από την εργασία μέσω της φορολογίας.

Μάλιστα η υπαγωγή αυτή δεν έχει απλά και μόνο μια γενική μορφή (το πανεπιστήμιο ως θεσμός του αστικού κράτους να παράγει τις καθολικές προϋποθέσεις για το σύνολο των ατομικών κεφαλαίων), αλλά επιπρόσθετα λαμβάνει και ειδικές —και συχνά αντιφατικές ως προς τη γενική— μορφές (πανεπιστήμια συνδεδεμένα με συγκεκριμένα ατομικά κεφάλαια). Στην τελευταία περίπτωση το πανεπιστήμιο γίνεται πεδίο του κεφαλαιοκρατικού ανταγωνισμού (ιδιαίτερα στη μονοπωλιακή εκδοχή του) και παίρνει ενδεχομένως και το ίδιο μέρος στον ανταγωνισμό αυτό. Δηλαδή, το πανεπιστήμιο με αντιφατικό τρόπο εκπληρώνει τόσο τις γενικές απαιτήσεις του κεφαλαιοκρατικού συστήματος (απαιτήσεις που υποστηρίζουν όλα τα ατομικά/ιδιωτικά κεφάλαια) όσο και επιμέρους/ειδικές απαιτήσεις —συνδεδεμένες με επιμέρους ατομικά κεφάλαια ή κεφαλαιοκρατικές μερίδες και φυσικά σε ανταγωνισμό με άλλα. Η πιο άμεση μορφή αυτού του ανταγωνισμού είναι αυτός που διεξάγεται μεταξύ των ίδιων των πανεπιστημίων —ιδιωτικών και μη—, δηλαδή κάτι που θα

μπορούσε να ονομαστεί πανεπιστημιακός «ενδογλαδικός» ανταγωνισμός. Ο ανταγωνισμός αυτός αφορά και το ποιο ίδρυμα θα προτιμηθεί τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην έρευνα καθώς και τις συμμαχίες με μονοπωλιακές μερίδες. Η διαδικασία αυτή για τα δημόσια πανεπιστήμια περνά μέσα από την υιοθέτηση ιδιωτικο-οικονομικών κριτηρίων λειτουργίας. Το ίδιο το κράτος, μέσω της οικονομικής λιτότητας και του περιορισμού της χρηματοδότησης των πανεπιστημίων, εξωθεί στην κατεύθυνση αυτή.

Αντί επιλόγου

Προσπαθήσαμε να δείξουμε ότι πολλές από τις αλλαγές που σήμερα κυοφορούνται στο ελληνικό πανεπιστήμιο —και που είναι ήδη πραγματικότητα στα δυτικά πανεπιστήμια— εντάσσονται σε ένα νέο στάδιο του πανεπιστημίου στην αστική κοινωνία. Το στάδιο αυτό χαρακτηρίστηκε ως Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο, όχι γιατί απλά το πανεπιστήμιο γίνεται επιχείρηση (αν και πολλές φορές γίνεται) αλλά για τρεις συσχετιζόμενους λόγους:

1) Το πανεπιστήμιο γενικά υπάγεται (εξυπηρετεί) πιο στενά τις γενικές ανάγκες της κεφαλαιοκρατικής αναπαραγωγής.

2) Επιμέρους πανεπιστήμια συνδέονται άμεσα με ατομικά κεφάλαια (επιχειρήσεις).

3) Το ίδιο το πανεπιστήμιο γίνεται επιχείρηση (κεφαλαιοκράτης) παράγοντας —χρησιμοποιώντας και εκμεταλλευόμενο μισθωτή εργασία— και πουλώντας εμπορεύματα.

Υποστηρίξαμε ότι οι λειτουργίες αυτές οργανώνονται είτε μέσα στα πλαίσια ενός δημοσίου χαρακτήρα (αλλά με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια) είτε ενός ιδιωτικού χαρακτήρα, και οδηγούν στην άμεση πλέον παρουσία του κόσμου της εργασίας (και της κεφαλαιοκρατικής εκμετάλλευσης) μέσα στις κοινωνικές μερίδες του πανεπιστημίου.

Επιπρόσθετα, δοκιμάσαμε να δείξουμε την ιστορική πορεία και τις μεταλλαγές του πανεπιστημίου, μέσα στη συνακόλουθη πορεία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Αντί επιλόγου, θα άξιζε να επισημανθεί ότι στην Ελλάδα οι εξελίξεις αυτές — παρ' όλο που είναι ήδη παρούσες— απέχουν αρκετά από το να έχουν ολοκληρωθεί και παγιωθεί. Μια τέτοια εξέλιξη θα συνεπαγόταν ένα σοβαρό πλήγμα στην όποια δυνατότητα ανάπτυξης κριτικής κοινωνικής θεωρίας και πράξης μέσα στο πανεπιστήμιο.

Πίνακας

	Ερασιμακό	Δημόσιο-Κρατικό	Επιχειρηματικό
στάδιο του κ.τ.π.	ελεύθερος ανταγωνισμός	μονοπωλιακό	κρατικο-μονοπωλιακό
κύρια λειτουργία	ιδεολογική	καταναμητική	παραγωγική
τύπος υπαγωγής της επιστήμης στο κεφάλαιο	έμμεση	έμμεση	άμεση
μορφή έκφρασης της αντίθεσης κεφάλαιο-εργασία	εξωτερικά και κατ' αντανάκλαση, μέσω της θεωρίας	εξωτερικά και κατ' αντανάκλαση, μέσω του καταναμητικού ρόλου	εσωτερικά, μέσω της παρουσίας σχέσεων μισθωτής εργασίας
ιδιοκτησιακό καθεστώς	ακαθόριστο	δημόσιο	δημόσιο (με ιδιωτικο-οικονομικά κριτήρια)
βαθμός μαζικότητας	κλειστό	μαζικό	μαζικό
ταξικός προορισμός αποφοίτων	αστικά και μεσο-αστικά στρώματα	αστικά, μεσο-αστικά στρώματα και εργαζόμενη διανόηση	αστικά, νέα μεσο-αστικά στρώματα και νέα εργατική τάξη
κοινωνική διαίρεση του πανεπιστημιακού πληθυσμού	διδάσκοντες-διδασκόμενοι	διδάσκοντες-διδασκόμενοι	μερίδες που είτε άμεσα είτε έμμεσα εκμισθώνουν και εκμεταλλεύονται εξαρτημένη μισθωτή εργασία και μερίδες μισθωτής εργασίας

Υποσημειώσεις

1. Οι Fine-Harris (1986) —ιδιαίτερα στο πρώτο κεφάλαιο— έχουν χρησιμοποιήσει τη μεθοδολογία αυτή στη μελέτη της συσχέτισης παραγωγής-κυκλοφορίας-ανταλλαγής-διανομής.

2. Ο νεο-θετικισμός γεννήθηκε στις δεκαετίες του 1920 και 1930 και επηρέασε σημαντικά τη μεθοδολογία των επιστημών, ιδιαίτερα στον αγγλοσαξωνικό κόσμο. Αντλεί τις θέσεις του κυρίως από τον παλαιότερο (19ος αι.) υποκειμενικό-ιδεαλιστικό θετικισμό του D.Hume (που άλλωστε επηρέασε καθοριστικά και τον J.S.Mill). Ανάγει την επιστημονική γνώση αποκλειστικά και μόνο στο «θετικά δοσμένο», δηλαδή στα επιφανειακά και προφανή εμπειρικά δεδομένα. Κατά συνέπεια, αρνείται οποιαδήποτε ανάλυση μορφής-περιεχομένου και περιορίζεται στο στείορο εμπειρισμό.

3. Για παράδειγμα, ο σημερινός ακαδημαϊκός διαχωρισμός των διαφόρων κλάδων των κοινωνικών και φυσικών επιστημών πρωτοεμφανίστηκε το 19ο αιώνα στη βάση μιας θετικιστικής εγκυκλοπαίδειας των επιστημών, η οποία αντιπροσώπευε και ήταν λειτουργική για την κεφαλαιοκρατική τάξη πραγμάτων που εγκαθιδρυόταν τότε. Πραγματοποιήθηκε μέσω της λειτουργικής αποσύνθεσης του ενιαίου κοινωνικού πεδίου σε «περιοχές» χειραγωγήσιμες —αλλά και αντιστοιχούσες— στο ιστορικό-καπιταλιστικό Είναι, δηλαδή την ύπαρξη και την κοινωνική κυριαρχία της αστικής τάξης (Οικονομία, Δίκαιο, Κοινωνιολογία κλπ.), ενώ εκ των υστέρων ανασυντίθεται αυτό το ενιαίο πεδίο μέσω της διασφάλισης της αναπαραγωγής του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής (Ψυχοπαίδης—Αγγελίδης (1993)).

4. Το κίνημα του Διαφοτισμού υπήρξε ο βασικός εγκαινιστής της θεώρησης αυτής.

5. Πρόκειται για τη διαδικασία που ο Weber [(1989), σ.106] αποκάλεσε «το Ξεμάγισμα του κόσμου».

6. Πρόκειται γι' αυτό που σε ορισμένους κλάδους χαρακτηρίζεται ως η «ρέγουλα της δουλειάς».

7. Πολλές απόψεις αποδίδουν την ανάγκη του καπιταλισμού για εκπαίδευση ιδιαίτερα του εργατικού πληθυσμού στην τάση του για ειδικευση: ο καπιταλισμός απαιτεί μια όλο και περισσότερο ειδικευμένη εργασία (δες Βλάχου (1991)). Πρόκειται για μια σμιθιανή αντίληψη περί του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, που υποθέτει μια διαρκή τάση προς την ειδικευση (με τον ίδιο μανιχαϊστικό τρόπο που ο Braverman (1974), αντιθέτως, υπέθετε μια διαρκή τάση προς την αποειδίκευση). Από ότι έχει δείξει η ιστορική εξέλιξη, ο καπιταλισμός δεν έχει μια συνεχή και μονόδρομη τάση προς την εξειδίκευση ή την αποειδίκευση αλλά αντίθετα μια σύνθετη και αντιφατική κίνηση: άλλες εργασίες εξειδικεύονται και άλλες αποειδικεύονται. Ιδιαίτερα η σημερινή απαίτησή του —μεσούσης ιδιαίτερα της οικονομικής κρίσης και της κεφαλαιοκρατικής ανασυγκρότησης— για μια όλο και πιο ευλύγιστη (δηλαδή με ικανότητα επιτέλεσης πολλών και διαφορετικών παραγωγικών καθηκόντων) εργασία είναι ενδεικτική. Συνεπώς, η εκπαίδευση δεν αποσκοπεί μονόδρομα στην εξειδίκευση, αλλά τόσο στην παραγωγή μιας γενικής κουλτούρας της εργασίας όσο και στην αναπαραγωγή και μετάδοση της πείρας του συλλογικού εργατή. Δευτερευόντως αποσκοπεί και στην παραγωγή εξειδικεύσεων: η πορεία του ελληνικού σχολείου από την παλιά γενική του μορφή στους εξειδικευμένους τύπους λυκείου και σήμερα προς το ενιαίο πολυκλαδικό λύκειο είναι χαρακτηριστική.

8. Ο Μηλιός (1993, σ.38-42) εξηγεί αναλυτικότερα τους λόγους διαχωρισμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας από την παραγωγή καθώς και της γενίκευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

9. Αυτή είναι μια από τις βασικές μαρξιστικές υποθέσεις για τη θεμελίωση της πτωχικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους.

10. Η σχέση κεφαλαίου-εργασίας (η σχέση-κεφάλαιο, συνοπτικά) αποτελεί τη βασική σχέση συγκρότησης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και συνίσταται στην αποξένωση των άμεσων παραγωγών από τα μέσα παραγωγής —που ανήκουν στους κεφαλαιοκράτες— και στη μετατροπή των πρώτων σε μισθωτούς εργάτες που παράγουν —και από τους οποίους υπεξαίρεείται— υπεραξία.

11. Η σχέση-κεφάλαιο σχηματίζεται αυθόρμητα και εθελούσια στο άμεσο, πρωτογενές επίπεδο με μόνο δεδομένο τον επίσης έμμεσο, οικονομικό καταναγκασμό της μετατροπής της εργασιακής δύναμης σε εμπόρευμα. Φυσικά, σε ένα δεύτερο επίπεδο —όχι της ουσίας (δηλαδή των ελάχιστων αναγκαίων και ικανών όρων ύπαρξης) αλλά της διαλεκτικής παραγωγής της ενότητας ουσίας και εμφάνισης— υπόκειται σε ρυθμίσεις και περιορισμούς.

12. Είναι γνωστή η επισήμανση του Mandel (1979, σ.56) ότι η επιστήμη δε γίνεται άμεσα παραγωγική δύναμη (δηλαδή οδηγεί σε καινοτομίες στην παραγωγή). Αυτό συμβαίνει μόνο όταν οι εκάστοτε συγκεκριμένες ανάγκες της κεφαλαιοκρατικής κερδοφορίας το επιτάσσουν. Τότε μόνο ήδη υπάρχουσες συνήθως επιστημονικές ανακαλύψεις μεταφράζονται σε παραγωγικές καινοτομίες. Η θέση αυτή είναι γενικά σωστή. Αυτό όμως που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι στο Επιχειρηματικό Πανεπιστήμιο η διασύνδεση και η εξάρτηση από άμεσες ανάγκες της κεφα-

λαιοκρατικής κερδοφορίας και συσσώρευσης γίνεται πολύ πιο στενή: επιβολή της εφαρμοσμένης έρευνας (χρηματοδοτούμενης και εξαρτημένης με στόχο την όσο πιο άμεση συμβολή στην κεφαλαιοκρατική κερδοφορία) στα περισσότερα πανεπιστημιακά ιδρύματα και ταυτόχρονα περιορισμός της βασικής έρευνας (για θεμελιώδη επιστημονικά ζητήματα και μη-άμεσα επιχειρηματικά αξιοποιήσιμα ή και επιλήψιμα) σε λίγα κορυφαία και βασικά επιστημονικά κέντρα. Στην πρώτη περίπτωση ο χρονικός ορίζοντας και η σχέση έρευνας-εφαρμογής είναι φυσικά πολύ πιο στενά. Με αυτή την έννοια —και συμφωνώντας κατά τα άλλα με την επισήμανση του Mandel— ισχυριζόμαστε ότι η επιστήμη μετατρέπεται άμεσα σε παραγωγική δύναμη. Αυτό σηματοδοτεί κατ' εξοχήν το τέλος εν πολλοίς της ελεύθερης, αδέσμευτης (και συνήθως σε μεγάλα βασικά ζητήματα) επιστημονικής έρευνας.

13. Στα πρώτα βήματα του καπιταλισμού η διάκριση αυτή ήταν σχεδόν κάθεται και η διανοητική εργασία αντιστοιχούσε συνήθως και σε καθήκοντα επίβλεψης-διεύθυνσης, δηλαδή παρήγαγε μια εσωτερική ιεραρχία μέσα στην κοινωνική εργασία. Στον ώριμο καπιταλισμό κάθε σχεδόν παραγωγικό καθήκον απαιτεί ένα συνδυασμό χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας και συνεπώς η διάκριση αυτή γίνεται μόνο κατά τάση όπως επίσης και η αντιστοιχίωσή της σε διευθύνουσα και διευθυνόμενη εργασία (ιεραρχικοποίηση) παύει να είναι γραμμική.

14. Ο ιδεολογικός ρόλος του πανεπιστημίου και το εκάστοτε κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα —που οργανώνει την ιδεολογική ηγεμονία της αστικής τάξης— δεν καταργούν τη σχετική αυτοτέλεια (αλλά όχι αυτονομία) της επιστήμης και του πανεπιστημίου. Αντιθέτως, τόσο με τον αριστερό επιστημονισμό (την πεποίθηση ότι η επιστήμη διαστρεβλώνεται από την κυρίαρχη κοινωνική τάξη και απλά πρέπει να αποκατασταθεί) όσο και το λυσενκισμό (τη χονδροειδή και απλοποιητική διάκριση αστικής και προλεταριακής επιστήμης), η επιστήμη περικλείει και την ηγεμονεύουσα και την ηγεμονεύομενη πλευρά των κοινωνικών σχέσεων και αντιλήψεων. Η ύπαρξη της δεύτερης πλευράς δίνει τη δυνατότητα ανάπτυξης κριτικής θεωρίας μέσα στο έδαφος της επιστήμης και μέσα σε αυτό το θεσμικό της αστικής κοινωνίας που είναι το πανεπιστήμιο.

15. Είναι ενδεχομένως προφανές ότι, η έννοια της υπαγωγής της επιστήμης στο κεφάλαιο ακολουθεί την αντίστοιχη μαρξιστική έννοια της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Όπως η δεύτερη έτσι και η πρώτη δε σημαίνει την κατάργηση της σχετικής αυτοτέλειας του υπαγόμενου πόλου και την ολοκληρωτική του αφομοίωση από τον κυρίαρχο πόλο. Για παράδειγμα, η εργασία υπάγεται στην εκάστοτε κυρίαρχη τάξη, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και την κοινωνική βάση εκείνης της οποίας η απελευθέρωση από αυτή την υπαγωγή και κυριαρχία θα οδηγήσει στην κατάργηση της ταξικής κυριαρχίας.

16. Είναι χαρακτηριστικό ότι η υπαγωγή της παραγωγής επιστημονικών αποτελεσμάτων στο κεφάλαιο είναι μόνο περιπτώσιακη. Οι μεγάλες τεχνολογικές ανακάλυψεις του 19ου αιώνα προήλθαν όχι κυρίως από ακαδημαϊκά ιδρύματα όσο μέσα από την εμπειρία της σφαιράς της παραγωγής και τις συνδεδεμένες με αυτή σχολές μαθητείας.

17. Πρόκειται γιά αυτούς που ο Marx και ο Engels θα χαρακτήρισουν —απληρώντας και τη δική τους προσωποπική θέση— ως «προδότες της τάξης τους».

18. Αξίζει να επισημανθεί ότι οι εξελίξεις αυτές δυναμιτίζουν βασικές παραδοχές των νεοκλασικών οικονομικών της εκπαίδευσης. Παραδείγματος χάριν, η έννοια της κατανάλωσης της εκπαίδευσης, η οποία βασίζεται στην οντολογική παραδοχή ότι αποσκοπεί στην προσωπική ευχαρίστηση/ικανοποίηση (δες Machlup (1962)) και δίνει τη δυνατότητα διατύπωσης αντίστοιχων συναρτήσεων ωφελιμότητας (utility functions) είναι προφανές ότι παύει να ευσταθεί. Σε όρους Πολιτικής Οικονομίας θα λέγαμε πως γίνεται προφανές ότι η εκπαίδευση (και η έρευνα, θα συμπληρώναμε) —ως εμπόρευμα— δεν προσδιορίζεται καθοριστικά από την (υποκειμενική εν πολλοίς) διάσταση της αξίας χρήσης αλλά από την καταφανή πλέον (και αντικειμενική) διάσταση της αξίας ανταλλαγής.

19. Σχετικά με την διάκριση παραγωγικής-μη παραγωγικής εργασίας βλέπε Fine-Harris (1986), κεφ.3.

20. Η σύγχρονη νεο-συντηρητική θεώρηση —βασισμένη στη θέση των νεοκλασικών οικονομικών ότι η εκπαίδευση είναι ένας τυπικός κλάδος της οικονομίας της «αγοράς»— θεωρεί ότι οι ίδιοι κανόνες λειτουργίας της δεύτερης (μεταξύ των οποίων βασικός είναι ο ανταγωνισμός) πρέπει να επιβληθούν και στην πρώτη.

Βιβλιογραφία

Blaug M. (1976), *Economics of education*, Penguin.

Βλάχου Α. (1991), «Επαναπροσδιορίζοντας τη διαδικασία της εκπαίδευσης στον καπιταλισμό», *Θέσεις*, Νο

- Boulding K. (1969), «Economics as a moral science», *American Economic Review*, vol.LIX, March.
- Bowen W.G. (1977), «Assesing the economic contribution of education», στο Cosin B.R. ed. (1977), *Education: Structure and society*, Penguin.
- Braverman H. (1974), *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review Press.
- Fine B.-Harris L. (1986), *Ξαναδιαβάζοντας το Κεφάλαιο*, Gutenberg.
- Jessop B. (1982), *The Capitalsit State*, Martin Robertson.
- Johnstone Bruce D. (1994), «Η Ανώτατη Εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής το 2.000», στο Τσαούσης Δ. (επ.), *Πανεπιστήμιο και Οικονομία στις Αναπτυσσόμενες και Αναπτυνγμένες Χώρες*, Gutenberg.
- Kivinen O.-Rinne R. (1994), «Εξέλιξη των πολιτικών της Ανώτατης Εκπαίδευσης», στο Τσαούσης Δ. (επ.), *Πανεπιστήμιο και Οικονομία στις Αναπτυσσόμενες και Αναπτυνγμένες Χώρες*, Gutenberg.
- Machlup F. (1962), *The production and distribution of knowledge in the USA*, Princeton University Press.
- Mandel E. (1980), *Φοιτητές, διανοούμενοι και πάλη των τάξεων*, Ουτοπία.
- Μαζράτος Ν. (1994), «Μεταμοντερνισμός και πανεπιστήμιο», το *ΒΗΜΑ*, 24-12-1994.
- Μαζράτος Ν. (1995α), «Μεταμοντερνισμός και πανεπιστήμιο: Γνώση και Εξουσία», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 1-1-1995.
- Μαζράτος Ν. (1995β), «Μεταμοντερνισμός και πανεπιστήμιο: Η Άλλη Διέξοδος», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 8/1/1995.
- Μηλιός Γ. (1993), *Εκπαίδευση και Εξουσία*, Κριτική.
- Schultz T. (1964), *The economic value of education*, Columbia University Press.
- Weber M. (1989), *Η επιστήμη ως επάγγελμα*, μετάφραση Μ.Κυπραίου, Παπαζήσης.
- Ψυχοπαίδης Κ.-Αγγελίδης Μ. (1993), *Κείμενα Πολιτικής Οικονομίας και Θεωρίας της Πολιτικής*, Εξάντας.

